

A magyar nemzeti szellem

Európa újkorának a története úgy tekinthető, mint a nacionalizmus története. A középkori Európa egyrészt nagyon is szét volt tagolva, rendekre, tartományokra, apró egységekre, másrészt egészében egybe volt foglalva a keresztény reszpublika egyetemében. Az újkor folyamán alakulnak ki a szilárd nemzet-testek, melyek egyrészt feloldják önmagukban az apró töredékeket, másrészt erősen elkülönülő egységekre bontják Európát. Nemzeti sajátosságok addig is voltak, s megvoltak az önérdekek is, de szinte öntudatlanul, s anélkül, hogy a nemzet tagjai ezt az elkülönülést és sajátosságot akarták volna; most lép fel a nemzeti öntudat, s ezzel csodálatosan meggazdagodik földrészünk szellemi élete. Az élet gazdagsága differenciáltságában áll: európai kultúránk bőségét nemzeteiben csodálhatjuk. Európa ma már éppen ezt a sokszínűséget jelenti, mely termékeny felszültséget hordoz magában, s már csak ezért is szent kötelesség a nemzeti lét megőrzése. A fejlődés azonban túlságba csapott, az öntudatból önimádat lett; lassan elszállt a középkor, a humanizmus és a barokk keresztény univerzalizmusának emléke is, az egyetemes emberiség szolidaritásának érzete kihalt, a nacionalitás az emberi értékrendszer középpontjába emeltetett, más normát és igényt nem tűrt meg maga mellett, s ezzel megszületett a nacionalizmus. A nacionalizmus egyrészt teljesen ki akarta emelni a maga nemzetét a többi emberiség köréből, másrészt kiterjeszteni rá hatalmát az imperializmus erőszakával. Így a nemzetiség, az emberi világ egyik legdrágább kincse, gazdagságának forrása, átok és romlás kútfejévé torzult, míg aztán századunk elején az egész világot lángaborította. A józan ész arra számított, hogy ebben a tűzvészben elvakult dühe is ellángol.

Századunk első két évtizedének eseményeiből és fejlődéséből észszerűen aligha lehetett volna másra következtetni, mint bizonyos humanista kozmopolitizmus erejének és uralmának hatalmas megnövekedésére. Joggal lehetett számítani, hogy a világháború meghozza kiábrándulását, felébreszti a nacionalista imperiálizmus iránti ellenszenvet, s az is logikus következtetés volt, hogy a közlekedési eszközök, a gazdasági viszonyok és a népek közti érintkezések egyéb



módjainak fejlődése gyors nemzetközi és nemzetek fölötti kiegyenlítődési folyamatot indít meg, beláttatva az egymásrautaltságot és az együttműködés üdvös voltát. A tények ismét megcsúfolták a rációt. A nacionalizmus duzzadt meg soha nem látott bőséggel végtelen sovínizmussá. A nemzetek minden erejükkel azon vannak, hogy minél élesebben elkülönítsék magukat néptársaiktól, sőt egyenest szembehelyezkedjenek velük, messze meghaladva az általános helyzet által parancsolt védekezés szükségességét, s ezzel a szükségességet is végzetesen növelve. Ez a szorgos határvonás nemcsak politikai téren megy végbe, hanem magasabb kultúrális síkon és a nemzeti-ség mélyebb rétegeiben is. A népek szellemi határaikat is szorosan maguk köré vonják. Úgy látszik, a világnak váratlan kitérülése azt a rémületet keltette föl, melyet Pascalban a végtelen úr. Az a lázas buzgalom, mellyel a nemzetek a maguk sajátos egyéniségét kidomborítják és féltékeny makacssággal, szakadatlanul és tüntetően dokumentálják, azt a benyomást kelti a szemlélőben, hogy elvesztésétől remegnek. Úgy tűnik fel, mintha nem bíznának ősi, természetes erejében, s attól tartanak, hogy ha nem zárkoznak önmagukba, hanem kitérítik kapuikat, idegen áradatok borítják el a féltve őrzött nemzeti mívtól és semmivé oldják. El sem tudják képzelni, hogy a semminél egyéb is várakozhat a határokon túl, s hogy a nemzeti mívtól sokkal előbb és halhatatlanabb valami, hogysen rászorulna erre a túlzott óvatosságra. Nem eszméltek rá a kitérült világban való élet új módjára, s ezért még makacsabbul túlozzák a régit. A nemzeti kizárólagosság egészen primitív idegengyűlöletté fokozódik, az általános emberi hangoztatása a nemzet eszméje iránti árulásszámba megy, s régi keresztény népek keresik azt, ami elvlaszt, ahelyett, ami egyesít, az Evangélium parancsáról megfeledkezve.

Ez a nacionalista reakció természetesen megduzzasztotta azt az irodalmat is, mely a népek egyéni jellemét, a nemzetek sajátos lényegét igyekszik kivizsgálni, megállapítani és öntudatossá tenni. Ez a buzgalom nemcsak publicisztikai, hanem gazdag tudományos termést is hozott létre. E magábanvéve örvendetes kísérletek közt vannak genális koncepciók és igen tanulságos kezdeményezések, de elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy sehosem hoztak döntő eredményt. Sehosem haladtak túl lényegileg a száz év előtti romantika hasonló próbálkozásainak impresszionizmusán, vagy expresszionizmusán. Az eredménytelenség nyilván nemcsak abból a körülményből fakad, hogy e kísérletek távolról sem a kíváncsú nyugodt légkörben folynak, amely az érzelemmentességet és tárgyilagosságot biztosítaná, hanem még inkább a türelmetlen kapkodásból, s az ezzeljáró teljes módszertani fejtelenségből. A tudomány a módszeren múlik; itt pedig olyan bizonytalanság uralkodik abban a kérdésben, milyen módszereket kövessünk, milyen eszközökkel éljünk, de még csak abban is, miként állítsuk fel a problémát, amelyhez fogható semmiféle tudományos tárgy körül sem tapasztalhatunk.

Mindenki a végső eredményre tör, kellős közepén ragadja meg a kérdést, legott nemzetének örök, elévülhetetlen képét akarja monumentális szoborrá faragni, egy-két mindent átfogó jelzővel kristályos egységbe ragadni, — miközben tökéletesen tisztázatlanul maradnak az alapfogalmak és azok az alapelvek, melyek az eredményes vizsgálathoz szükséges világosságot vethetnék tárgyukra.

A politikától természetesen nem lehet kívánni, hogy ne a saját céljait kövesse, saját érdekeit szolgálja. Módszerei közé pedig minden időben odatartozott, hogy bizonyos fogalmak körül homályt terjesszen, vagy pedig nagyonyis határozott közvéleményt alakítson ki, ha éppen egyoldalú, kritikát ki nem álló, jelszószerű fogalmazásban is. A tudománynak viszont az a belső törvénye, hogy elfogulatlanul, pillanatnyi gyakorlati érdekekre nem tekintve, szigorú kritikai elemzéssel derítse fel a fogalmak valódi jelentését és egymásközi viszonyát. A tárgyunkhoz tartozó legelső alapfogalmak pedig éppen azok, melyek magyarázatának jogát a politikai gyakorlat a legféltékenyebben igyekszik magának lefoglalni. Ezek a nemzet, nép, faj és állam fogalmai. Minden vizsgálatnak, amely egy nemzet szellemének felderítésére irányul, legelőször is ezeket a fogalmakat kell pontosan meghatározni, legalábbis a nemzet fogalmához való vonatkozásukban. A következő lépés a nemzet általános strukturájának vizsgálata, s csak azután jöhet a konkrét feladat, valamely nemzet szellemének felderítése. Csakis ezzel a szürkének, lendületlennek látszó, lépésről lépésre haladó, kitartó, türelmes elemzéssel juthatunk el kellőképpen megalapozott szintézishez, s csakis az így nyert szemlélettel szolgálhatjuk elméleti tevékenységünk nagy, a pillanatnyi érdekeken messze fölülemelkedő gyakorlati célját: a nemzeti öntudat elmélyülését és tisztulását, mely képes megőrizni a nemzetiséget az egyetemes emberi egységében is, vagy bármiféle támadással szemben.

E tanulmány is megkísérli a magyar nemzeti szellem meghatározását, s végső célját ebben tüzi ki. Az eredményt az utolsó szakasz tartalmazza. Ám ezt megelőzőleg kevésbé népszerű feladatot akar teljesíteni, szürkébbet, érdektelenebbet, unalmasabbat a nagyközönség szemében, de olyat, melynek megkerülésével végső eredményeihez nem juthatott volna el. E kevésbé vonzó szakaszok a fentebb említett fogalmak és a velük kapcsolatban felvetődő kérdések filozófiai elemzését és az így nyert belátásokra alapítható módszer kifejtését tartalmazzák. Vázlatosan, mint ahogy vázlat az egész tanulmány. Az olvasónak szabadságában áll átlapozni az előjáró szakaszokat, de nélkülük, a bennük foglalt igazolási kísérlet nélkül, pusztán egyéni vélekedésnek tűnhet fel az utolsó szakasz eredménye is.

I.

Legkönnyebb az állam fogalmi tartalmát körülírni, noha a mai totalitárius törekvések ezt sem hagyták érintetlenül. Egyelőre azonban még nem kell bővebben bizonyítani, hogy nem azonosítható a másik három fogalom közül egyikkel sem. Merőben racionális képződmény, világos jogi alkattal. A hozzá való tartozás az egyén számára hivatalos formákhoz van kötve, melyek semmiféle érzelmi részvételt nem követelnek. Ugyanilyen formák tartják fent létét is, s e lét a formák megszüntetésével erőszakosan meg is semmisíthető, anélkül hogy a faj, nemzet vagy nép pusztulása ezzel együttjárna. Egy nemzet, faj vagy nép részei különböző államokhoz is tartozhatnak. Sőt akadhat nép, faj vagy nemzet, mely sehol semmiféle államot nem mondhat magáénak, bár kétségtelen, hogy létüket leginkább az állam biztosíthatja. Állam is lehet, amely semmiféle népé, nemzeté vagy fajé, csak színleg viseli nevét, valójában pedig egyesek vagy csoportok uralma. Az állam jelentése, értelme, célja, feladata is változékony éppen a nemzeti szellem vagy a korszellem felfogása szerint, — nemzetállam, szociális állam, kultúrállam, adminisztratív állam stb. — míg a faj, nemzet és nép jelentése adva van, nem a ráció alakítja, ő csak értelmezi az adott tartalmakat.

Gyakrabban cserélik össze a faj, nép és nemzet fogalmait. Pedig itt is vliágosak a határok. A faj merőben biológiai kategória. Faja a testnek van, és csak a történet kezdetén, tehát számításba nem vehető messze múltban lehetett köre azonos a szellemi, kultúrális határokkal, néppel és nemzettel, — ha ugyan ilyesmikről beszélhetünk akkor. A fajok határai a történeti időben már teljesen elmosódnak, tiszta fajokról csak elméleti feltevésként beszélhetünk, s még kevésbé köthető valamely történeti nép vagy nemzet egy bizonyos fajhoz. Az az embercsoport, amelyből egy nép vagy nemzet áll, már a története kezdetén többnyire különböző biológiai fajokhoz tartozó egyedekből verődött össze, s a keveredés története folyamán egyre tartott. Az az embercsoport tehát, mely népileg és nemzetileg egység, távolról sem egység biológiai értelemben, vagyis nem nevezhető fajnak. A faj más módon befolyásolja a nép és nemzet alkátát, bár távolról sem oly jelentős mérvben, mint némelyek vélik. A faji hovátartozás meghatározza az egyén lelki életét, minthogy a psziche — jól megkülönböztetve a szellemtől! — szoros kapcsolatban van a testtel, s ennek alkata eldönti amazét. Lelki funkcióink, magatartásunk, reakcióink üteme és formája, temperamentumunk és ösztönös hajlamaink, egyszóval mindaz, ami az emberi élet primitívebb tevékenységeit illeti, testi mivoltunkból veszi eredetét. Testi mivoltunk pedig biológiai örökség, melynek alapanyaga faji természetű. A népet vagy nemzetet alkotó egyedek faji hovátartozása tehát kétségtelenül rányomja bélyegét e közösségek életére is és szolgáltatja azokat a lelki formákat, melyekben a szellemi tartalom kifejeződik. Ezek a formák mindig fajilag tipikusak, s elsajátíthatatlanok

és levetközhetetlenek. Adottságok. Csupán módosíthatja őket a természeti környezet, a civilizáció és a foglalkozásszerű élettevékenység. A legitimokzatosabb és legkiszámíthatatlanabb eredményű folyamat a fajok kereszteződése, amellelt hogy végtelenül jótékony. De a kereszteződés maga nem tipikus, hanem erősen individuális és mindig bizonytalan, hogy az egymást keresztező fajok tulajdonságai minő ötvözetbe forranak az új egyedben össze. Még bonyolultabb e jelenség, ha egész néppel kapcsolatban tekintjük. Hogyan viselkednek egymással szemben ezek a faji biológiai és pszichikai tulajdonságok? Milyen feszültség, összeütközés vagy harmónia jön létre? Létre jön-e valóban egy olyan pszichikai típus, amely egy nép egészére jellemző, éppen úgy, mint ahogy a faji tipikus vonások a faj egészére?

Ezzel már a néplélek, népjellem kérdéséhez közelítettünk. A nép azonban nem biológiai, hanem történeti egység. Biológiaiilag többnyire nagyon is sokféleség. Történeti erők hatására verődnek össze a különböző fajtörédek kultúrális, tehát szellemi közösséggé. A szellemet pedig az jellemzi a lelkivel szemben, hogy tartalma van, mégpedig értéktartalma. A szellem értékeket, ideákat, eszméket, célokat tartalmaz, melyek megvalósítást követelnek, s azt a törekvést oltják az emberbe, hogy életét az adott természeti síkról felemelje, nemesítse, általában az egész természeti valóságot átalakítsa, átszellemítse: kultúrálja. A lelki reakció és magatartás ösztönös, reflexszerű, a szellemi ellenben elhatározásunktól függ; döntenünk kell és el kell szánnunk magunkat rá. Itt nincsenek adott sínek, melyeken a cselekvés ösztönösen elindulhat, mint a lélek birodalmában, hanem fel kell ismernünk a követendő célt, mérlegelni a lehetőségeket és kiválasztani a helyes irányt. Nemcsak élünk, hanem teremtünk is; nemcsak résztveszünk az életben, hanem részvételünkkel alakítunk is rajta. Szabadok vagyunk és felelősséggel tartozunk.

A nép tehát már nem természeti, hanem történeti, szellemi közösség. Ennélfogva legfőbb kritériuma a közös kultúra. Ám ezzel aligha merül ki fogalma. Részletesebb ismeretét a nemzettel való éles szembeállításból meríthetjük.

Bármennyire ingadozó a mindennapi szóhasználat a nép szó alkalmazása körül is, nagyon jó nyomon jár, amikor a nép fogalmán a nemzettel szemben valami kultúrális-szociális és történeti-fejlődési tekintetben alacsonyabbat és kezdetlegesebbet ért. A nép még nem nemzet, s nem is biztos, hogy az egész nép nemzetté lesz, de a nemzet a népből fejlődik ki. A két állapotot az öntudatosság foka választja el. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a nemzeti kultúra magasabbrendű, míg a népi primitívebb, az első szabadabb, fejlődésképesebb, a másik formái tradíciók által kötöttebb, konvencionálisabb, hanem még inkább abban, hogy a néphez való tartozás az egyén számára adottság, beleszületettség, mely öntudatlanul irányítja szellemét, szabja meg életformáját, tölti el kultúrával, míg

a nemzethez való tartozást vállalni kell, s öntudatosan elfogadni eszményeit és céljait. Mert a népi inkább hagyomány és teljesültség, a nemzeti ellenben hivatás és feladat. Az ösztönösség és tudatosság fokának aránya magyarázza azt is, hogy bár a népiséget levetközni sokkal nehezebb, hosszabb, mint kilépni egy nemzet közösségéből, melyhez pusztán egy elhatározás szükséges, a népi közösség mégis lazább, az összetartozás érzése a néptagok egymástól való területi, kulturális, szociális távolságával csökken. Továbbá inkább negatívum ez, a más népektől való idegenség érzése, míg a nemzeti érzés határozott pozitívum. A népi kultúra változása, fejlődése is sokkal lassabb ütemű, mint a nemzeté, mégscinzen oly szilárd, határozott magja. A nemzet szilárd, határozott körvonalú egység; tagjai, ha valódi nemzettagok, egyforma intenzitással érzik az összetartozást a nemzet eszméjéhez való hűségben, s ez az eszme öntudatos keménységgel őrzi magát a kultúra és történet bárminő rohamos fejlődési lendületében is. Ez az eszme a nemzet esszenciája; logikai értelemben maga a nemzet ez, a nemzet mint idealitás. Míg ez ki nem kristályosodik a nép életének tüzeiben, nemzetről beszélni nem lehet. A nemzet „szelleme“ is ez az eszme, azzal a magatartásformával együtt, melyet a nemzet ezzel az eszmével és a valósággal szemben, melyben érvényestíteni akarja, tanúsít. A nemzet szelleme abban nyilvánul, milyen sajátos álláspontot foglal el az értékek és valóság között, azaz a kultúrával szemben. Más szavakkal: mivé akarja kultúrálni önmagát, milyen ideális-kulturális feladatot, milyen történeti hivatást tűz maga elé? Nép és nemzet egyaránt történeti sorsközösség, de az egyik csak öntudatlanul tűri sorsát, s a közösséget, a másik öntudatosan vállalja. Ezzel az is magyarázatot nyer, hogy a nemzet-fogalom maga is történeti változásnak van alávetve. Ez a mi meghatározásunk merőben formális, tehát bárminő kor bárminő tartalmú nemzet-fogalmával összeegyeztethető, de a tartalmi nemzetfogalom maga is történeti változáson ment és megy át. Egészen mást értettek nemzeten, nemzetin, egészen más kritériumait ismerték a nemzethez tartozásnak a görög városállamok lakói, mint a középkoreleji királyok alattvalói, másként gondolkoztak ezek felől a rendiség korában, mint a mai nacionalizmus idején. Esetleg egyáltalában nem is tudta nemzetnek magát az a közösség, melyet a mi fogalmunk alkalmazásával annak kell tartanunk. Ez a formai kategória ugyanis lehetővé teszi az egyneműség és fejlődési folytonosság felismerését a valóban történetileg összetartozó, rokon jelenségek és összefüggésük terén, bárminek is hitték és tartották magukat. E fogalom azt állapítja meg, hogy egy határozott, elkülönült, önmagában egységes, individuális szellem jelentkezik és továbbfejlődik, s minden változáson át sem veszíti el eredeti tendenciáit, korábbi formáival való benső összeköttetését, egyszóval végig önmaga marad, s előbb vagy utóbb nemzetnek tudja magát.

Milyen forrásokból, milyen jelekből olvassuk ki ezt a nemzeti szellemet? Minthogy történeti képződmény, csakis történelmileg ért-

hetjük meg. Ez a legfontosabb módszertani belátás, s a továbbiak talán meg fogják erősíteni.

Hármas rétegeződéssel állunk itt szemben. S ha a fejlődés csúcsáról, a nemzet felől tekintünk vissza, akkor az első, a biológiai-faji réteg jelentőségét abban ismerhetjük fel, hogy a szellem számára a pszichikai készséget, formákat alapjukban meghatározza. Itt veszi eredetét az, amit népléleknek, népjellemnek nevezünk. Természetesen csak eredetét veszi, mert aztán az idő és viszonyok, geográfiai környezet, életmód, foglalkozás, történeti események, egy szóval az élet hosszú alakító hatása érleli ki, nem is beszélve arról a hatásról, melyet a kereszteződő fajok egymás alapanyagára gyakorolnak. Hogy a biológiai-fiziológiai tényező és a pszichikai életműködés kapcsolata és hatásviszonya ténylegesen, *in actu* miben áll, a pszichológiának és természettudományoknak egyaránt eldöntetlen kérdése. Nincs leleplezve az a pont, ahol e két valóság érintkezik, ahol a lélek a testből kihajt. Mint ahogy arról a pillanatról sem tudunk semmi bizonyosat, amikor a lélek eltelik szellemmel, amikor a merő idealitás a realitás világába lép. Csak annyit tudunk, hogy e három világtényező az emberben egységre lépett, mégpedig állandó feszültségben, legtöbbször harcban forró, harmónikus békébe csak ritkán, az akarat nagy megfeszítésével köthető egységre. S ha ennyi homály terjeng alapvető problémáink körül, hogyan bízhatnók magunkat merőben a fantáziából táplálkozó biológisztikus mitológiákra? Hogy viszonyukat látjuk, nem kétséges, hogy a nemzeti szellem szempontjából éppen a biológiai tényező a legkevésbé döntő, ha ugyan elfogadjuk azt a régi és hiteles ismeretet, hogy a szellem éppen a test leküzdésében és a tőle való szabadadtételben éli önmagát.

Ezek után könnyen felismerhető a néplélek és nemzeti szellem fogalmi különbsége. A néplélek csak a primitívebb funkciók, formák foglalata, a magatartás, melyet a nép élettevékenységeiben tanusít, a mód, mellyel szellemi életét is éli, s a nemzet eszményeit is szolgálja. A nemzeti szellem merőben eszmei tartalom, s független a néplélektől. Ugyanaz az idea uralkodhat a legkülönbözőbb lelki alkatok felett, s szolgálni lehet neki igen különböző módokon, formák között. A nemzeti szellem nem a néplélekből hajt ki, hanem föléje helyezkedik, s csak felhasználja, bárha sorsa, élete, megvalósulásának mértéke, üteme és alkata természetesen szorosan összefügg a néplélek alkatával, amely számára adottság. E ponton azonban azt sem szabad számításon kívül hagyni, hogy a szellem ereje alakíthat a lélek természetén, hajlamainak arányán változtathat, képességeit erősítheti vagy gyengítheti, erőit új irányba terelheti, s így egy nép jelleme is alakítható. Ott van például a sokat emlegetett eset, hogyan lett Shakespeare angolja a clubok gentlemanje.

De a népnek már nemcsak lelke, hanem szelleme is van, hiszen történeti, kulturális közösség. Az ember soha sincs kultúra nélkül, bármily primitív, alacsony szükségleteket elégít is az ki. A kultúra

csírái ott vannak már a homogén fajú törzs életében, s tovább fejlődnek a fajtöredékekből összeverődött nép körében; a fejlődés egyik jele éppen a néppé növekedés is. S ha kultúra, bizonynyal értékeket, ideális célokat, eszméket követ, — mi választja hát el szellemét a nemzeti szellemtől? Fentebb már láttuk a nép és nemzet közötti különbség legfontosabb vonásait, melyek fokozati különbségre mutatnak. Most a döntő mozzanatot emeljük ki, mely már nemcsak fokozati, hanem valóban lényeges alkati különbséget létesít

Egy létező egyén, közösség, vagy tárgyi alkotás szelleme mindig azt jelenti, milyen állást foglal el az értékek ideális világával szemben. A népben, láttuk, nem emelkedik a közösség a maga öntudatára, tehát szellemében nem is a közösség mint közösség foglalt állást. A szellemi feladat nem a közösség mint közösség elé állítatik. Az állásfoglalás az egyénké mint egyénké, a felelősség is az övék, s ezt nem az élő idea, hanem csak a közösség és konvenciói előtt kell vállalniuk, úgyhogy formák betartásával eleget tehetnek. A felelősség itt nem történeti felelősség, — hogy ezt a kifejezést használjuk. Ez a népi kultúra és szellem elsősorban közeli, gyakorlati célokra irányul; nem annyira ideális, mint inkább reális érdekek a döntőek. Erkölcsé szociális morál, művészete iparművészet és szórakozás, tudása praktikus ismeret. A kultúra a közvetlen élet-szükséglet, nem a tiszta szellem szolgálatában áll. Utilista, nem idealista. Mint minden kultúra, úgy a nép kultúrája is szerves egység, individuális totalitás; alkatát középponti jelentés határozza meg, mely mindenik tagját áthatja. De ez a jelentés teljesen öntudatlan. Nem is bizonyos, hogy genetikusan elsődleges az egészhez képest, lehet, hogy csak a különböző forrásokból összekerült tagok hosszú együttélése és lassú összeszövődése folyamán alakult ki utólag; a nép tehát előbb született meg, kultúrájával együtt, szelleme csak aztán fejlődött ki. S ami a legdöntőbb, ez a szellem, kultúrájának ez a központi jelentése nem irányul önnön körén túl.

A nemzeti szellem döntő bélyege ezzel szemben az, hogy tudatában van az önmaga egységének, univerzalizmusának, az egész kultúrát központilag szervező erejének; a nemzetet mint nemzetet, közösséget tekinti és feladatát mint a közösség hivatását látja, mégpedig a többi nemzet, az egész emberiség körében s mint teljesen ideális, transzcendens feladatot. A nemzet akkor létesült a népen, amikor már nemcsak az egyén felelős a közösségnek, hanem a közösség felelőssége is felismertetik, nem az egyénnel szemben azonban, hanem egy mindkettőjük felett lebegő hatalom előtt, egy hatalom előtt, mely egyén és közösség feladatát egyaránt kiszabja a többi egyén és közösség körében. A nemzet tudatára ébred univerzális, ideális és transzcendens jelentőségének és értelmének. Ez a jelentése annak a kifejezésnek, hogy történeti hivatására eszmél. Tisztán logikailag nézve, a nemzet tagjai voltaképpen nem a nemzetnek felelősek, hanem annak az ideális hatalomnak, mely a nemzet hivatását is kitzüzi, s a nemzet tagjai nem reálisan, hanem ideálisan

tartoznak a nemzeti közösséghez, mert a hivatást kifejező ideában tartoznak össze. Ennek a felismerésnek jelentőségét még látni fogjuk.

E hármas rétegeződés tehát fokozatosan magasabbra emelkedik a biológiai síktól a tiszta szellem felé, az ösztöniségből a tudat világosságára, a kezdetleges életszükségletektől a legmagasabb értékek birodalmáig, a primitív civilizációtól a felsőrendű kultúráig. Hogy azonban a nemzet valóságos, történeti alkatát félre ne ismerjük, e fejlődéssel kapcsolatban két körülményre kell figyelemmel lennünk. Mindkettő a történeti képződmények általános természetével függ össze.

Minden történeti képződmény szintézis, a korábbi fejlődés szintézise. A jelenben mindig benne foglaltatik a múlt. A nemzet hármas rétegeződése is azt jelenti, hogy fellelhető benne a két korábbi stádium. A nemzet tagjaiban természetesen benne élnek a faji sajátosságok, melyek a nemzeti eszmét szolgáló néplelket is meghatározzák bizonyos mértékig, s a nemzet kultúrája is rátámaszkodik a nép kultúrájára. Autochton és egyeredetű kultúra azon a fokon, amikor már nemzetről beszélhetünk, sőt már korábban sem található, — s nemcsak a kultúrfilozófiai következtetés, hanem az empirikus tudományok is azt bizonyítják, hogy minél többfelől nyer ösztönzést egy alakuló kultúra, annál gazdagabb és átfogóbb, s erőteljesebb, — mégis valami sajátos új jön létre a nemzet kezében, s éppen a nemzeti eszme kristályosító hatására. De bármily fejlett, s bármily sokféle idegen hatás által termékenyült is meg egy nemzet kultúrája, az ötvözetben ott vannak a népies elemek, melyeket a nemzetté fejlődés ott talált, átformálódva, átszíneződve, új vonatkozásokba kerülve, és megfelelő vizsgálattal mégis felismerhetően. S ez a korai ötvözet, mely az öntudatlanság sáncai mögött búvik meg, bizonyul a legszilárdabbnak, a legtartósabbnak, olyannak, melyre aztán gyakran lényétől nagyon is idegen építmény emelhető. Példáját látni fogjuk a magyar nemzet kialakításának történetében is.

Ugyane fejlődés vázlata fogja gyakorlati példáját szolgáltatni a másik minden történeti jelenséggel közös törvényszerűségnek. A fejlődés átmenetekkel jár. Lépten-nyomon középfokok vannak. Sőt talán egyéb sincs, mint középfokok, átmeneti formák. Bármelyik réteget is szemléljük, sohasem szabad megfeledkeznünk róla, hogy a faji törzs alakulóban levő nép, a nép alakulóban levő nemzet. És a nemzet is alakulóban levő nép! Mert ahogy a nemzet tagjai is mind biológiai diszpozícióval rendelkeznek, fajhoz, ha természetesen mindig keverék fajokhoz is, tartoznak, úgy minden olyan közösség körében is, amely nemzetté emelkedett, vannak hatalmas rétegek, a közösség tagjainak legtöbbsége, akik csak nép, nemzeti öntudatnak minden nyoma nélkül. Mint ahogy más oldalról a nemzet eszméjének is van kezdete, amikor még a nemzet csak kevesek akaratában fogamzott meg. S végül: az ember és élete nem a tiszta szellem birodalma. Még kevésbé a tiszta öntudaté. Homályos ösz-

tönök, kusza érzések, nemcsak értékek, de érdekek s a célok mellett kívülről ható okok is uralmukban tartják. S még sokkal inkább a közösségek tömegeit, mint az egyént. Így a nemzetet is. Struktúrájában és életében, legfejlettebb formájában is, ott zajlanak a primitívebb stádiumok ösztönei, érzései, szenvedélyei, s el kell viselnie mindazt, amit ottlétük magával von. Magatartásán, szellemének formáján is ott viseli hát e heterogén erők zajlásának nyomait. Élő valóság a nemzet és szelleme, osztozik hát minden élő sorsában. De szellemi valóság is! És ez a döntő. Mert a kozmoszban mindennek az a lényege, s az adja meg helyét, amivel több és magasabb.

II.

A nemzet tehát történeti valóság. Keletkezésében is az. A szellem hozza létre alantasabb közösségi formákból, azáltal, hogy kialakítja eszméjét, azt az ideális képletet, melyet később a nemzet szellemeként ismerünk fel. A nemzetet ez a szellem konstituálja, hozzáképest ő az elsődleges. A nemzet szelleme apriori a nemzet valóságával szemben. Ez a szellem, amely, mint a szellem mindig, törekvés, írja elő a nemzet történetének a tendenciáját is. A történet nem egyéb, mint a szellem küzdelme a valósággal a maga megvalósításáért. A nemzeti történet a nemzeti szellem küzdelme azért, hogy a maga elé tűzött ideákat, célokat megvalósítsa az adott viszonyok felhasználásával vagy akadályainak leküzdésével, vagyis hogy a nemzet önmagában tökéletessé legyen s felismert és vállalt hivatását betöltse. Így tehát a nemzet és története a maga tiszta és végső lényegében semmi másból nem érthető meg, csak szelleméből. De mivel, amint láttuk, a nemzeti szellem univerzalizmusra és transzcendenciára irányul, vagyis a tiszta, egyetemes, abszolút szellemet akarja a nemzet valóságában érvényesíteni, a nemzeti szellem az abszolút szellemben leli értelmét és érvényét, tehát abból is érthető meg. Az a megismerési mód pedig, amely a történeti valóságot a szellem valóságából magyarázza, történetfilozófiai. Tárnyunk történetfilozófiai kérdés és csakis e tudomány módszereivel oldható meg. A fajbiológia nem mond róla semmit; az első kulturális jelenség felmerülésénél csődöt mond, mert a kultúra nem a vér, hanem a szellem alkotása. De nem vezet eredményre a népléktan vagy néprajz sem, mert — amint láttuk — a nemzet a kultúrának olyan magas fokán lép fel, ahol e tudományok módszerei már hasznavehetetlenek. A néplélekből sohasem vezethető le a nemzeti szellem, a sors és hivatás tudata. A szellem parancsa az a közösség történeti helyzetében, s csakis belőle vezethető le és érthető meg. A nemzeti szellem, a filozófia műszavával élve, objektív szellem és ennek az általános kategóriái érvényesek rá is. Ennek jelentőségét tüstént megvizsgáljuk.

Mindeddig figyelmen kívül hagytuk — fejtegetéseink egyvona-

lúsága érdekében — néhány fontos és döntő kérdést, s úgy tettünk, mintha nem is volna probléma, — mégpedig a nemzeti szellemnek a maga tartalmában való megismerése szempontjából a leglényegesebb probléma, — hogyan létesül, mimódon áll fönt és **funkcionál** bárminő közösség, közös kultúra, egyszóval mindaz, amit a filozófia objektív szellemnek nevez. Pedig létezési módját és alkatát minden bizonnyal a létesülés módja szabja meg. Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy a tárgyunk körül uralkodó zavar nagyrészt a genetikus vizsgálat elhanyagolásából származik. A mi feladatunk természetesen nem lehet — filozófiai vizsgálataink természetéhez híven — tényleges közösségek, nemzetek keletkezésének empirikus nyomozása, nekünk a közösség létesülésének logikumát, általános skémáit kell alkalmaznunk magyarázó elvül.

Már fentebb írtuk, hogy tisztán logikailag nézve, a nemzet tagjai voltaképen nem a nemzetnek felelősek, hanem annak az ideális hatalomnak, mely a nemzet hivatását is kitűzi, s a nemzet tagjai nem reálisan, hanem ideálisan tartoznak a nemzeti közösséghez, mert a hivatását kifejező ideában tartoznak össze. Az imént pedig azt mondtuk, hogy a nemzeti szellem objektív szellem, értelmét és érvényét az abszolút szellemből nyeri. Ezekben a megállapításokban az abszolút, objektív és szubjektív szellem viszonyáról van szó. E viszonyt nagyjából tisztázta a tudomány. Mindenesetre a filozófia legáltalánosabban elfogadott tételeit találjuk e viszony kérdéseire adott feleletek közt.

A szellem létezési módja az érvényesség. Nem „van“, hanem „lennie kell“. Nem „való“, hanem „kellő“. Meg kell valósítani, szerinte kell átalakítani az adott valóságot, hogy értékes legyen. Amikor a szellem még tiszta érvényléttel bír, tiszta idealitás, a valóhoz egyáltalában nem tapadt, abszolút vagy normatív szellemnek nevezzük. Tárgyunkkal való vonatkozásában nem lehet feladatunk, hogy felvessük metafizikai problémáit, csak arra mutassunk rá, hogy létét közvetlenül tapasztaljuk normatív erejének megélésében. Amikor azonban bennünket, az emberi egyént áthatja, s pusztá biológiai individualitásunkon felül szellemi személyiségként állunk szemközt az abszolút normákkal és az értékessé formálандó valósággal, akkor már szubjektív vagy individualális szellemnek nevezzük. Az átformált értékkel áthatott valóság, a kultúra pedig az objektív szellem. Objektív valóban, mert a szellem benne tárgyként jelenik meg. Ehez nem elengedhetetlenül szükséges a matéria. Az objektív szellem ideális valóság is lehet, mint például egy matematikai tétel, egy tudományos fogalom vagy egy stíluseszmény. Objektív szellem a nyelv, a törvény, az állami rend, vallási dogmák, erkölcsi szabályok. Ezek mind ideális valóságok. Hogy anyaghoz is rögzíthetők, leírhatók, kinyomathatók, csak járulékos tulajdonságuk. De az objektív szellem köréhez tartoznak ezek a materiális alkotások is, könyvek, képek, szobrok, épületek, eszközök, stb. Egyszóval az egész kultúra. Tárgyunkkal kapcsolatban azonban az

objektív szellemnek különösen egy faját kell közelebbről megtekintennünk, a közösségek csoportját. Előbb azonban a szellem három formájának egymásközi viszonyára kell futó pillantást vetnünk alapvetésként.

A normatív szellem a maga tisztaságában közvetlenül sohasem lép érintkezésbe a valósággal, ahhoz képest örökre transzcendens, csak a szubjektív és objektív szellemen keresztül érvényesül normatív ereje. De e két érvényesülési mód sem egyforma és egyenrangú. Az elsődleges a szubjektív szellem; az objektív az ő alkotása. Ez jelen vizsgálataink folyamán különösen fontos körülmény. Kétségtelen ugyan, hogy az egyén születik bele a már kész kultúrába és szellemének alkatát e kultúra hatásai alakítják ki. Hiszen a nevelés éppen az, hogy a gyermek üres lelki formáit szellemi-kulturális tartalmakkal töltjük meg, mely tartalmak már előbb objektíve megvannak. A szubjektív szellem tehát az objektív szellem ráhatására ébred életre; kronológiailag ez utóbbi a primér. Konkréte valóban nem tudunk elképzelni szubjektív szellemet az objektív nélkül, mert ez azt jelentené, hogy tartalom nélkül való volna, — a tartalom mindig objektív, azért tartalom, — ami pedig képtelenség. Minden ember kultúrája örökölt alapon épül. Csak ezt az örökséget fejlesztheti tovább. De továbbfejlesztheti! S ez a tapasztalati jelenség mutat a viszony lényegére. Ez a tapasztalat talán még meggyőzőbb, mintha arra hivatkozunk, hogy a kultúra legelső bizonytalan kezdeti, csírái is emberi szellem és kéz szerény alkotásai voltak, tehát történetileg tekintve, az objektív szellem a szubjektív alkotása. Ennek ugyanis joggal ellene vethető, hogy ez a történet roppant valóságában pusztán egy pillanat volt, gyakorlati szempontból bátran számításra kívül hagyható. Mióta egyáltalában kultúráról, szellemi életről, bármily kezdetleges formában is, beszélhetünk, mindig kész kultúrhagyomány várja az egyént, s szellemét az határozza meg. Az a tény azonban, hogy az egyén változtathat ezen a hagyományon, azt jelenti, hogy a következő nemzedék számára, sőt gyakran a kortársak számára is, már új formában áll ott a kultúra, — hogy mily nagy köre, azt itt közömbös, — abban a formában, amilyenné az egyén alakította. Tehát már ennyiből is kétségtelen legalábbis a kölcsönhatás az objektív és szubjektív szellem között. Az átalakítást természetesen először önmagában végzi el az egyén az öröklött kultúrhagyományon, vagyis maga a szubjektív szellem újul meg; majd az így kialakult értékszempontok, irányok, célok érvényesítésével, megvalósítási kísérleteivel hoz létre objektív alkotásokat s hagyja ott nyomát az objektív kultúrán. Itt már határozottan a szubjektív szellem elsősége tűnik elénk.

De van a kérdés eldöntésének egy másik, logikai útja is, amely a szubjektív szellem logikai primátusságát kétségtelenül bizonyítja. A szellem létezési módja az érvény és jelentés; hogy realitássá válik, nélkülözhetetlen tehát számára az alany, ki előtt érvénnyel és jelentéssel bír. Egy kötőmb minden szellemi alanytól függetlenül

létezik, s róla mint realitásról hírt adnak az érzékszervek; de **hog**y e kötömbben Apollon szobra ismertessék fel, s felkeltse az összes hozzáfűződő esztétikai és értelmi jelentéseket, ahoz oly alany szükséges, kinek számára e tárgy valóban azt jelenti, amit jeleníteni kíván, s aki érvényesnek fogadja el e jelentést. Apollon szobra kétségtelenül objektív szellemi alkotás, de valóságos léttel, objektív léttel épen mint szellemi alkotás, nem pedig mint pusztá materiális tárgy, szubjektív szellem nélkül nem bírhat. Tintavonások egy lap papirosán csak akkor válnak valóban szellemi objektummá, amikor a szubjektum szellemébe fogadja jelentésüket. Még világosabb a két tényező viszonya a tisztán ideális léttel bíró kulturális jelentéseknél. Egy erkölcsi szabály vagy jogi elv igazán csak a jelentését megértő és érvényesnek elfogadó alannal szemben nyer objektív létet. A legmeggyőzőbb eset azonban az, mikor maga az alany, a szubjektív szellem emelkedik objektív szellemmé. Ha ugyanis az emberi személyiség olyan szellemi magaslatra emelkedik, oly teljessé lesz az értékekkel önmagában, oly gazdag és kiformált, hogy mintegy tárgyi műalkotásként tűnik fel a maga alanyiségében is és példaképként sugárzik „érvénye“, az ilyen nagy személyiséget már önmagában az objektív szellem birodalmába sorozhatjuk. Az objektív szellem tehát csak a szubjektív szellem hozzájárulásával, újrateremtő, alkotó tevékenységével válik élővé, valóban objektívvá, addig csak a normativitás pusztá lehetősége szunnyad benne. Ennek a szubjektív újjáalkotásnak, létesítésnek járuléka és bizonyítéka az a közismert jelenség is, hogy egy alkotásban senki sem látja pontosan ugyanazt, mint a másik alany; mindenki számára mást és mást jelent; az objektum csak a bázist és irányt adja. Hogy mégis megértjük az objektumot is, azt a szellem egyetemes identitása biztosítja. A normativitás viszont nem függ az alanytól. A tiszta norma, az abszolút szellem, érvényes akkor is, ha senki meg nem érti jelentését és el nem fogadja. Léte logikai szükségszerűség: ha egyáltalában van jelentés és érvényesség, — már pedig tapasztalati tény, hogy van, — akkor kell lennie abszolútumnak, melyből az érvény erejét nyeri, s amire a jelentés mutat. S ez a tiszta norma, abszolút szellem valóban merő logikai léttel bír. Létformája az, hogy érvényes.

A szellem három formájának a viszonya s az egész szellemi élet alapszémája tehát az, hogy a normatív szellem elevenné válik a szubjektumban és ez objektív jelentéssel látja el, szellemi létre eleveníti a realitás tárgyait, azokat is, melyekhez már más szubjektum jelentést tapasztott, azokat is, melyek csak várják a jelentést, s ezáltal a normatív szellem parancsára a szubjektív szellem létrehozza az objektív szellemet. Tárgyunkkal kapcsolatban a belátás, melyért az egész levezetésre szükség volt, az, hogy az objektív szellem a szubjektív szellem megértésében és elismerésében létezik; a kultúrának csak a lehetősége nyugszik a tárgyi alkotásokban, maga a kultúra szellemi léttel bír s csakis az emberi egyénekben,

akik fenntartani és szolgálni kívánják. Mihelyt a kultúrákarat el-lankad és kihuny, megmerevedik és megsemmisül a kultúra is.

S ami áll így a kultúra egészére, az áll bármiféle kulturális részjelenségre. Áll a közösségek életére is. S minthogy a nemzet is közösség, szükséges belepillantanunk ennek az életnek a törvény-szerűségeibe közelebből is.

A magában álló individuum csak absztrakció útján képzelhető el, a valóságban az egyén mindig közösségben, mégpedig számtalan különböző közösségben él, a családtól az emberiségig. Valóságok-e a közösségek? Bizonytal azok, hiszen létüket, erejüket, hatásaikat közvetlenül tapasztaljuk. S nincsen is létformájukban semmiféle misztikum, mint ahogy manapság szívesen vélnék. Nem valami titok-zatos, az egyének felett lebegő, önálló léttel rendelkező transzcen-dens lények ők. Nem, egyszerűen szellemi léttel bírnak, az egyé-nek tudatában. Bennünk van, bennünk, akik a szó szoros értelmé-ben alkotjuk őket, a család, a társadalom, a nép, a nemzet, az állam, az emberiség egyaránt. Mi létesítjük őket, azzal, hogy akarjuk őket. Tagjaik *consensusán* épülnek, az egyének egyező elismerésén, igenlésén. Objektív valóságok, de objektivitásuk és valóságuk ugyan-az, mint bármi más objektív szellemi alkotásé. Bátran mondhat-juk, hogy azért van család vagy nemzet, mert van egy hely lel-künkben, ahol családtagnak vagy hazafinak érezzük és valljuk magunkat.

Van ugyan egy felfogás, amely nem vonva bár kétségbe, hogy a közösség létmódja megegyezik az objektív szellemével, attól kü-lönválasztja és mint kollektív szellemet sorozza a szellem másik három formája mellé. Ez a felfogás főként azzal érvel, hogy a kö-zösség nem tárgyi alkotás, nem igazán objektum, hanem még csak ennek lehetőségeit hordja magában, mint az alkotó egyén, a szubjektum. A közösség szelleme tehát szubjektív szellem, kollektív szubjektum szelleme, s pusztán ez a kollektivitása, személytelensége, személy- és egyénfelettsége különbözteti meg az individuális szub-jektív szellemtől. Ebben az érvelésben mindenesetre van egy helyt-álló megfigyelés: a kollektivum szelleme valóban szubjektív az objektív szellem egyéb jelenségeivel és a normákkal szemben, — feltétlenül objektív azonban az individuális szellemekkel szemben, mert azok alkotása. S ezen a tényen dől meg a felfogás helyessége. Felesleges metafizikai hiposztázis. Az individuális szubjektív szel-lem ugyanis egy konkrét pszichéhez — és természetesen testi egyed-hez — van kötve; ilyenről a kollektivum esetében szó sem lehet. A közösség szellemének léte és érvénye épen úgy az individuumok szellemének tartalma, mint bármi más szellemi objektivációé. Van egy réteg az egyén szellemi rétegződésében, amely nem individuá-lis, hanem kollektív: megismétlődik az egyének bizonyos kisebb vagy nagyobb csoportjában, s jelentése épen a közösség létesítő elvére irányul. Ez a jelentés közösséget jelent, — hogy a legegyszerűbbek legyünk a kifejezésben. Pusztán terminológiai könnyebb-

ség kedvéért bátran használhatjuk azonban a kollektív szellem kifejezést, s magunk is élünk vele. A fontos az, hogy egy pillanatig se tévesszük szem elől, hogy e kollektív szellem is osztozik a többi szellemi objektíváció létmódjában: az egyének tudatában él és egyéni eredetű.

Ezzel azonban csak a teljes ismeret egyik felét mondtuk ki. A kollektív alkotás folyamatába mélyebben is bele kell pillantanunk. A szellemi élet nem mechanizmus. Itt semmi sem történik gépiesen, törvény szerint, tiszta kauzális folyamat útján, s nem egynemű egységek az erőforrások. Egyének tevékenykednek itt, kvalitatíve is igen különféle képen meghatározva, emellett szabad ítélettel és akaratlaltal felruházva, s hatásuk ereje és maradandósága ezernyi körülménytől függ, melyek hasonlóképpen egyénekhez vannak kötve. A szellem életében, a kultúra teremtésében, a történet aktusaiban nem minden egyén vesz egyenlő mértékben részt. Összeségük pedig mint összesség, közösség, tömeg, egyáltalában nem aktív tényező, csak eszköz vagy anyag az egyének akciói használatában. Ez egyébként pusztán logikailag is következik abból a tételből, hogy az objektív szellem az individuális alkotása. Nem, a tömeg nem teremtő, csak az egyén. Nincsen olyan kollektív jelenség, gondolat, eszme, szemléleti mód, felfogás, még oly széles körben elterjedt bár, ami ne lett volna egykor egyetlen magános lélek legmélyebben szubjektív élménye. Sőt azt lehet mondani, hogy attól függ ereje, hatóképessége és halhatatlansága, — objektivitásának mértéke, — hogy a szubjektumnak milyen teremtő mélyéről szakadt ki, mennyi eleven életet hozott magával gyökereiben, mikor az objektívítás síkjára plántáltatott, mert annál mélyebb és erősebb gyökereket tud verni más szubjektumokban is, melyek mint objektumot fenntartják. Ilyen mély átélésre és erővel teljes kivetítésre pedig nem mindenik egyén képes. Ez a két vonás a valódi teremtő individuumok tulajdona. Ez a két döntő ismertetőjegyük és ezek mértékétől függ nagyságuk. A szellem, a kultúra élete az ő korrespondenciájuk. Kevesen vannak. Minél nagyobbak, annál kevesebben. A kultúra, az objektív szellem egészének legalapvetőbb, leghalhatatlanabb elemei alig néhány lángész kohójának tűzében kristályosodtak ki, kik talán évszázadok és világreszek távolából irányítják az egyetemes emberi szellem fenkölt és tragikus tévedezését menny és föld között, a „közép birodalma“ felé. Többen, a szellem édes gyermekei még, azon fáradoznak, hogy nemük életét e vezérlő csillagok sugárzásának irányába tereljék, de a legtöbben csak hagyják vezetni magukat, vagy talán ezt sem szívesen, mert a szellem szikrája is hiányozva belőlük, szenvedés számukra ez érthetetlen erőszak természetükön: a természetén, melynek öntudatlan felelőtlenségéből nem emelkedtek ki.

A szellem fáradságos küzdelemmel szabadítja ki magát fokról-fokra a természet rabságából, válik úrrá felette és tűzi céljait egyre magasabbra. Ezzel azonban egyre tágabbá hasad a szakadék a két világ között, egyre nő a feszültség, mely médium és híd után kiált.

Az érték valósulni akar, az ember az értékes való után sóvárog. Ezért van az, hogy a szellem felszabadításának hősei közt nemesak elsőszülötteit illeti a hála, eme prófétikus személyiségeket, kik akár a vallás, akár az erkölcs, akár a művészi alkotás, akár az elméleti elmélyülés formáiban, de mindig a gyakorlati élet és a társadalom fölött szárnyalva, magának a szellem öntudatának tisztításán fáradoznak, ideákat fejtenek ki belőle és eszményképeket állítanak a valóság elé, melyek semmire sem tekintve, abszolút érvényt követelnek és teljes odaadást. A tiszta szellem és az emberiség között bizonyval az első közvetítők. Prometheusok, kik az égi tüzet ragadják. De ha a szellem élete kimerülne az ő tevékenységükben, sohasem találkozna az egyetemes emberi világgal. Csak felette lebegne, ha ugyan egyáltalában lehető volna léte a durvább anyagú élet bázisa nélkül, mely tárgyaiban megőrzi és alantasabb lelkeiben is elfogadja vagy legalább eltűri a szellem fönségének nyomait, s így a talán alacsonyabb színvonalú, tisztátalanabb, de általános és maradandó kultúra légkörét biztosítva, biztosítja azt is, hogy a teremő szellem e világra ébredve lélegzetet vehet, elődök munkájára támaszkodhat, nem pedig csak efemer létű és primitív kezdeményekkel kísérletezik újra és újra, mindent előlről kezdve. Ez az általános másodrendű kultúra biztosítja az elsőrendű folytonosságát is. Hiszen igaz, a szellem első lecsapódásának tiszta párái sohasem ereszkednek a föld színéig, a magas kultúra egy külön emberfajta magánügye marad örökre, de a félállati életet élő emberhorrák mégis kultúrnemzetekké váltak mára, ha mégoly visszataszító maradványait őrzik is kiirthatatlanul a leggonoszabb ragadozónak képmutatásuk alatt. De a magas értékek érvényét mi sem bizonyítja jobban, mint a képmutatás, melyet látszatukért illőnek és érdemesnek tartanak. A szív titkos közepéig átkalkító, megnemesítő kultúra egyetemes uralmának hiányán csak a javíthatatlan „idealisták“ sírárnak. A bölcs keserűség nélkül vállalja a valóságot, s csodálja, hogy még e kompromisszum is létre jöhetett a szellem és emberiség között, mely lehetővé teszi a valódi kultúra ama „lebegését“.

E kompromisszumot pedig nem a próféták kötik. A szellem másodszülötteinek a műve ez, kikben a profétikus kinyilatkoztatások visszhangot keltenek. Ám ők nem nyugszanak bele a „lebegésbe“, az egész valóságot át akarják hatni a szellemmel, melynek hiveivé szegődtek. Ők a „szervezők“. És ez a „szervezés“ lényege. S mint-hogy ismerik a materiát, mellyel szemben állanak, eszközeik nem mindig a logikai meggyőzés és szelíd erkölcsi hatás. A nagy és tiszta szellemek magasztos álmái fegyverzaj és ömlő vér közepett hatolnak az emberi valóság annyira idegen testébe. Ellenállását csak erőszakkal lehet leküzdeni. S ha feladja az ellenállást, a szellemet aztán is csak azzal tudja szolgálni, mi lényétől telik: vérrel. A kultúra lényege azonban nem a vér, hanem a szellem, s csak emberi létünk gyarlósága, hogy el kell tűrni a szellem kíséretében.

A közösség alapja természeti adottság, az együttélés és életér-

dekek közössége. Mint kultúrjelenség azonban szellemi objektiváció, a szellem alkotása abból az adottságból. Nagy szervező egyéniségekben fogamzik meg a szervezett közösség eszméje, jelentése, melyet a tiszta értékekből vonnak le, s ezzel a jelentéssel mint teremtményvel adnak neki szellemi formát és létet. A fiatal kollektívum céljai kezdetben gyakorlatibb értékekre irányulnak, de fejlődése folyamán egyre magasabbra tűzetnek a célok, egyre tisztul az összetartó eszme, egyre tisztább a szellemi lényeg, a hivatástudat, s hozzá idomulva szerveződik az egész struktúra. Nagy vezetők és nemzedékek kezén át így folyik ez a teremtmény korrespondencia időn és téren át. És ez az élet.

És ez az élet addig tart, míg el nem pattan vagy le nem lankad ideál és valóság közt az a feszültség, amely minden objektiv szellemi lét életője. Addig tart, míg a nemzet akarja önmagát. Addig semmi meg nem semmisítheti. Elveszhet szuverénitása, állama, országa, megfoszthatják minden hatalomtól és erőttől, a nemzet él tovább és várhat. Csak akkor semmisül meg, mikor önnön akarata elernyed, ha kivész tagjaiból a nemzet fenntartásának eltökéltsége. A történelem nem egy példáját mutatja annak, hogy igyekeztek nemzeteket kiirtani, vagy tulajdon testében pusztító kór miként fenyegette enyészettel, s arra is példákat mutat, hogy kevés hű fia mégis fenntartotta az újjászületés számára. A nemzetet megőrizték „jobb-jai“, amint mondani szokták. S számuk a lényeget alig érinti: a nemzet mindig csak „jobbjaiban“ él.

Mindent összefoglalva, a nemzeti szellem, mint az emberi szellem minden megnyilvánulása: magatartás. Magatartás az idealitás és realitás között, mindkettő felé; szellemi objektiváció, a nemzet megteremtése és fenntartása céljából. A magatartás örökletessé válik egymást követő nemzedékek egyéneiben, kik azt az objektivációt mint egységet elfogadják, vállalják és továbbfejlesztik az egyetemes kultúrának és fejlődésének struktúrájába tagolva. Az eredetnek ez az individuumhoz kötöttsége s a vele járó egyszerűség, valamint a folytonosság és fejlődés, mely hasonlóképpen individuumokhoz van kötve, ez konstituálja a nemzeti szellem történeti jellegét, s ennek hangsúlyozása csak első pillantásra látszik szószaporításnak.

Már hivatkoztunk egyszer arra, hogy a nemzeti szellem történeti képződmény lévén, megismerni is csak történelmi szemlélettel és módszerekkel lehet. Ennek a tételnek egész tartalma csak most tárul ki. A nemzeti szellem egységes ugyan élete egész folyamán, — máskülönben nem volna azonos önmagával, hanem mindig más és más nemzeti szellem volna, — de állandóan fejlődő egység és individualitás, — individuális totalitás, — amint a változó életviszonyok és fejlődő általános kultúrális helyzet feladataira megfelelő, magatartását hozzájuk idomítja, önnön lényegét kifejtve. Ezen egység struktúrája tehát történeti; nem statikus, hanem dinamikus. Struktúráját a fejlődés szakaszai határozzák meg. Lényegében éppen

az az állandó, ami változó. Életének egyetlen pillanatában sem mondhatjuk azt, hogy ez a nemzet igazi szelleme. A következő pillanatban már más lehet. Lényege ezeknek a változásoknak a folytonosságában és egészében fejeződik ki. Strukturáját — ismételjük — a fejlődés szakaszai határozzák meg, melyek individuális szellemi aktusokból fakadnak.

Ebből következik, hogy megismerése céljából nem érhetjük be életegészének holmi „általános intuitív benyomásával”. Ez az intuición, az egésznek ez a szinopszisa, támaszkodjon a nemzet történetének és kultúrájának bármily széleskörű áttekintésére és mélyreható szemléletére, nem nyújt tárgyilagos ismeretet, mert különböző fejlődési stádiumokat ahisztórikus módon összevegyít, s ha hasonlít is ezért mindenik korszak nemzeti szelleméhez, végül egyikkel sem azonos. Feltéve, hogy nem egyszerűen a jelen állapotot veszi fel állandónak, öröknek, „ősinek”, s vetíti a múltba is vissza. Nem folyamodhatunk valami „nemzeti közvéleményhez” sem, amely a *minores gentium* körét képviseli, s amely könnyíteni látszik a kutatást, mert kevésbé változékonynak tűnik fel nagy vonásaiban. A nagy dráma eme kórusa nem a hiteles tanúk kara. A szellemet mindig a legmagasabb régiókban kell keresni, ahol az egyének élesen elhatárolt individualitásukban jelennek meg. A nemzet szellemét, ismételjük, nem a tömegek zavaros vágyaiból és vélekedéseiből, hanem teremő génuszainak tiszta elveiből és céltudatos akarataiból érthetjük meg. Mert a szellem, a nemzet: ők. S abban a fejlődési rendben létesítik és fejtik ki, amint egymást követik, s ezáltal az egész strukturáját felépítik.

Általános törvényszerűsége ez minden történeti valóságnak, mely kollektívumhoz van kötve. Éppen azért jól használható itt az a módszer, melyet Troeltsch vont le megfigyeléseiből, s a „Der Historismus und seine Probleme” lapjain fejtett ki. Kiindulása az a tapasztalat, hogy egy kultúra mindenkori tartalmi állapota mindig „gegenwärtige Kultursynthese”, szintézise az egésznek, múltnak és jelennek egyaránt, mert magában foglalja egész addigvaló fejlődését és magában hordja jövőjét tendenciáiban. A jelen szellemi állaga a múlt képződménye és a jövő készülődése. A tudomány feladata a kultúrszintézis értelmét felfedni és öntudatosá tenni. Ennek a feladatnak a gyakorlati megvalósítása a jelen állapot mint felépítmény rétegeinek pontos megállapítása, ezáltal alkotásának kimutatása. A jelen feloldása ez létesítő múltjában. A kivétel pedig a fejlődés periódusainak kijelölésében áll. Fel kell deríteni azokat a mozzanatokot, melyek valóban új fordulatokat hoztak a fejlődésbe, meg kell határozni az új lényegét, jelentését, tartalmát, viszonyát múltához és jövőhöz, ideához és valósághoz, s ki kell jelölni helyét a nagy egészben.

Ez a minden ízében histórikus és egyben filozófus módszer vezethet eredményre a nemzeti szellem kutatásában is. Semmit sem szabad felvennünk előre, mint nemzeti szellemet. Ott kell kezdenünk

a vizsgálatot, ahol még meg sem született, mert csak így pillanthatjuk meg elfogulatlan szemmel életének első tétova jelentkezését vagy szikrázó előpattanását. S csakis így bontakozik ki előttünk szerves fejlődéssel a maga igazi valóságában.

E vizsgálat természetesen gazdag előkészítő történelmi részlet-kutatásokat kíván. Gondosan fel kell kutatni és megállapítani a fejlődés minden mozzanatát szigorú adatszerűséggel. A szintézis csak ezen az alapon alkotható meg. S még e szintézis fölött is van magasabb feladat, mely már a történetfilozófiára vár. A filozófia ősi feladata a lét egészének és a végső principiumoknak a vizsgálata. A történeti valóság végső elve a szellem; a történetfilozófia hivatása tehát a történet magyarázata a szellemből. Ez a magyarázat megértés, mely a történet egészére irányul és azt a szellem funkcióiból érti meg. A történetfilozófia nem vesztelhet a történet egyes jelenségeinél: még nagy tendenciáinak pusztá megállapítása, esetleges törvényszerűségeinek egyszerű felderítése sem meríti ki célját. Egyáltalában, a történetfilozófiának semmi tényszerűvel nincsen dolga. Számára csak a tények összességének a maga egészében van jelentősége, amennyiben azt a szellemmel szembeesíti és ezáltal a történeti valóság egészének és lényegének logikai alkatát érteti meg a szellem struktúrájából. Azaz az egész egységének értelmét tárja fel, s a részek viszonyát ehez az egységes egészhez, melyből jelentésüket nyerik, megmagyarázza.

Ez a feladata az általános történetfilozófiának. Ha mármost egy nemzet szellemének, tehát egy nemzeti történet ideális, szellemi egészének és lényegének megértésére törekszünk, ez a módszer nem változik, csak módosul. Az igazi filozófiai vizsgálat itt is csak a legvégén következik, mikor már a nemzeti szellem szintézise a fejlődés struktúrájának felfedésével elő van készítve, s ezzel feltárult a nemzeti szellem mint objektív szellem alkata, tendenciája, egysége és individualitása, szintézise pedig kibontakozott. A filozófia szembeesíti akkor az abszolút és normatív szellemmel, hogy ezáltal egyetemes és abszolút jelentése elénk ragyogjon és érvénye elnyerje igazolását.

A filozófia, ha filozófia akar maradni, sohasem vállalja a közvetlen gyakorlat előkészítését. Ezzel az itt kifejtett módszerrel sem juthatunk politikailag közvetlenül hasznosítható, sőt talán jelszóvá is durvítható elvekhez, még kevésbé programhoz. Magasabbra jutunk: egyetemes normákhoz.

III.

A magyar nemzeti szellem ilyen módszeres, tudományos filozófiai öntudatosításának történettudományi előkészítő munkálatai éppen csak megindultak, s bár máris néhány kitűnő eredménnyel dicsekedhetünk, aligha elegendővel még ahhoz, hogy teljes biztonssággal eligazodhassunk az út szövevényeiben, melyet nemzetünk

ezeréves élete folyamán önmaga felé megtett. Egyelőre tehát a magyar nemzeti szellem tudományos érvényű meghatározásának minden kísérlete csakis kísérleti és hipotétikus értékű lehet, s bárha ebből a szempontból tekintve rendkívül hasznos, ennél több jelentőséget akár várni, akár tulajdonítani neki, kockázatos dolog. Ha tehát most mi is megkíséréljük nemzetünk szellemének strukturáját röviden és nagyjából felvázolni, ezt abban a tudatban tesszük, hogy fejtegetéseink egészen hipotétikusak, s helyességüket a részletes kutatás bármely ponton megcáfолhatja. Inkább csak kiviteli tervet, gyakorlati példát akarunk szolgáltatni módszertani fejtegetéseinkhez, s ezt is csak körvonalakban. Előre is hangsúlyozzuk, hogy a felelősséget csak az alapelvekért és a módszerért vállaljuk. De arról viszont meg vagyunk győződve, hogy ezek azok az alapevek és az a módszer, melyekkel tárgyilagos igazságokra juthatunk majd, ha az elegetendő anyag elő lesz készítve. —

Ha a magyar nemzeti szellem első, ősi rétegét keressük, arra a meglepő felfedezésre bukkanunk, hogy léte megelőzi magának a nemzetnek a létét, s kialakult szilárdságban várta a nemzet reális megszületését. Mint minden szellemi alkotás, ez is individuális eredetű, s azt is bizonyítja, hogy nincsen olyan „ősi“, ami egykor forradalmi új ne lett volna. A magyar nemzet és szellemének eredete is egyetlen sorsdöntő és merőben új helyzetet teremtő aktushoz fűződik, Álmos vezérré választásához, s a szó teljes értelmében egyetlen család alkotása: az Árpádoké. Amikor a „hét fejedelmi“ személy a hagyomány szerinti szavait intézte Álmoshoz, „a te sorsod a mi sorsunk“, valóban a nemzet végzetét hívta létre. Nincs talán nemzete a világnak, melynek nemzetisége és sorsa oly eltéphetetlen szálakkal, oly szerves egységben fűződne ősi uralkodóháza szelleméhez és sorsához, s melynek létre oly döntő befolyással lett volna e ház, mint a magyaréra Árpád családja. A nemzet egységének, öntudatának és vallásos biztonságérzetének ez a nagyszerű, valóban uralkodó család volt a megingathatatlan talpköve. A magyar híres, nagyományos királyhűsége e családhoz fűződött, nem pedig elvont eszméhez. Ők voltak — és csakis ők — nemzetünk természetes urai, mert az ő kezükbe helyezték egykor a szorongatott és szorongó ősök, mielőtt még nemzet és haza lettek volna, erőiket, önmagukat, jövődjüket, hogy az erők egységét és hazáját bölcsességükkel és hatalmukkal megalkossák. Ezt az egységet és hazát az Árpádok adták népeiknek, ők voltak hát urai is, olyan joggal, melyet soha többé a nemzet senkinek el nem ismert, mert nem is ismerhetett el. S nemzet és uralkodóház ilyen viszonya miatt kell kihalását is legnagyobb szerencsétlenségünknek tartani.

Amikor az összeverődött törzsek Álmost közös vezérükké választották és a vérszerződést megkötötték, indult meg a magyar nép kialakulása a laza kapcsolatban álló törzsekből. Tudjuk, hogy már ez a biológiai alapanyag sem volt egységes fajilag, a kultúrkinés is heterogén volt és sokfelőlről halmozódott össze. De mindez itt

nem lényeges és ne is vesztegessünk rá több szót. A lényeg, a közössé válni hivatott szellem egységes volt, s készen várta az egyetlen aktust, mely a heterogén masszát örök időkre összeforrasztja, jövődjét eleve meghatározza, individualitását és totalitását biztosítja. Mikor a törzsfők vállalták Álmos örökös vezérségét, vállalták azt a szellemi tartalmat is, mely arra volt hivatott, hogy a magyar nemzeti szellem alaprétegévé váljon. Ez a tartalom Álmos családjának hagyománya volt. Mert közös vezérré választásával nemcsak törzsének neve lett az egész új közösség nevévé, hanem családjának hagyományai is vele szálltak át a közösségre.

E család a népvándorlás leghatalmasabb hódítójától, Attila királytól származtatta magát, s regés idők óta, megszakítás nélkül uralkodott. Uralmának köre Attila óriási birodalma óta visszaszűkült, s végül, mint egykor kezdetben a nagy király őseié, már csak egy törzsre korlátozódott, de származásuk és hatalmuk emléke nem enyészett el sem a maguk, sem a körülöttük hullámzó lovas nomád törzsek körében, kik előtt ideálként lebegett a Nyugatra száguldott hún seregek ura. Így választották vezérükül Álmost, mint-hogy — amint ivadékaiknak historikusa írja — „nem dolgában a legjelesebb“ ő volt, s az új hazát, hol letelepedni készültek, Pannonia földjén akarták felkeresni, melyről úgy tudták, hogy „Attila király földje az, akinek az ivadékaiból Álmos származott“. Amikor tehát Árpád Európa kapujában a törzseket örökös egységbe fogta össze, a maga népévé tette, s így családja hagyományaival az új közösségi keretnek egységbe foglaló közös szellemi tartalmat adott. Ezzel pedig megvetette a magyar nemzeti szellem alapját, lerakta első rétegét. A magyar „Árpád népe“: ez öntudatának első eleme. Ez a tudat pedig azt jelenti, hogy a nagy király, Attila örököse. A fiatal nemzet így gazdag örökséget nyert. Mert mit tartalmaz ez a tudat? Az örökös uralom, az ősi hatalom, a hódítás öröklött jogát, s a páratlan harci kiválóság és félelmetesség önértékét. Értérendszerének középpontja, s egész strukturájának meghatározója a hatalom értéke, s a jogos és természetes szuverénitás fölénye lett. Ennek megvalósítása, birtoklása a legfőbb cél. Életfeladattá a hatalom gyakorlásában látja. Ideálja az úr. De úrvoltához természetes jogot érez, mely származásán, öröklött rátermettségén s az ősi birtokláson alapul. Éppen azért hiányzik belőle az ok nélküli pusztítás és kegyetlenség szenvedélye. Kegyes és bölcs úr, atyai, aki természetes uralmi jogát gyakorolhatja. A hódító szándék, mihelyt a jogos örökségnek hitt birtok, a haza tulajdona biztosítottnak látszott, teljesen lecsendesült és soha többé nem is támadt fel. A „gyepű-szellem“ eredetileg aligha kisebbségi és félelemérzésből fakad, sokkal inkább éppen ellenkezően, a jogos és immár háborítatlan tulajdon nyugodt öntudata zárja le benne a birtokbavétel aktusát. A magyarban nem a kisebbségi érzés, hanem a fölény az eredeti, ősi, mint aki „nem dolgában jelesebb“ a többi népeknél. Ezzel az érzéssel jelent meg Európában nemzetté léte első órájában.

Ezt az úri értékrendszert erősítette és gazdagította Árpád vezér családi hagyományai mellett a másik tényező, az a tény, hogy a vezér választása önkéntes volt, bárha a legkülönbet érte, s a viszontszolgálat biztonságos haza volt és a választott fejedelmi ház e jótéteménye a századok alatt még megtetőződött. Az ősi magyarság kezdettől fogva érezte, hogy nemzeti létét és hazáját az Árpádoknak köszönheti. Majd ők voltak azok, kik a kereszténység áldásában részesítették. A Gondviselés kegyének hitte vezérségüket, királyságukat, s vallásos hálával és ragaszkodással övezte a családot. De nem volt jobbágyi alattvaló; a szabadságot és függetlenséget éppen úgy természetes és csorbíthatatlan jogának érezte, mint Attila örökségét. A vérszerződés — nem ugyan a pontok, melyek későbbi kor fogalmazása — történeti tény, s általa, az ősi hit szerint, a törzsek vérrokonok lettek, nem pedig szolgái a fejedelemnek. Árpád vezérre választása nemhogy csökkentette volna szabad úri voltuk érzését, inkább növelte azt azzal a felemelő tudattal, hogy Árpád népe, Attila ivadékai lettek. Birtokaikat sem a fejedelemtől kapták, hanem a közös hódítást követő ősi osztály útján, s csorbíthatatlan joggal bírták.

Ez a szellemiség természetesen az ázsiai lovas nomádok általános világnézetébe illeszkedik, s ennek részletesebb ismerete bizonyosan hozzájárul majd az ősi magyarság arcának tisztább képéhez is. De ezen általános háttér előtt máris határozott történeti individuális egységként jelenik meg Attila és Árpád nevének középpontjai köré szerződve, mint nemzetünk szellemének első rétege. Hogy a nép egészt milyen mélyen, milyen széles körben hatotta át, ki tudná megmondani. De elméleti fejtegetéseink alapján tudjuk, hogy e mélység és kör nem érintheti azt a tényt, hogy a magyarság mint objektív és kollektív szellemmel bíró nemzet ezzel megszületett. „Jobbjaiiban“, „nagyjaiban“ e szellem eleven életet kezdett immár

A második réteg az első király nevéhez fűződik. „Ősi“ réteg ez is, pedig mily forradalmi ujság volt a maga idején. Sokáig azt is tartotta a történelem, hogy a kereszténység és nyugati kultúra felvétele a keleti örökség teljes megsemmisülésével járt. Ma már tisztábban látunk ebben a kérdésben is. Tudjuk, hogy a pogánykori kultúra elemei tovább éltek, csak új szintézisbe olvadva a rájuk épített keresztény-európai réteggel. A részletkutatás egyre több ponton mutatja ezt ki. Szó sincs a gyökerek teljes elmetszéséről, a tulajdon mindenestől való elvetéséről s valami merőben idegen felöltéséről. Az európai magyar kultúra létrejötte sem történt másként, mint a nyugati germán eredetű népeké. Nálunk is az ősi-pogány és keresztény-római kultúra szintézise ment végbe. A különbség csak annyi, hogy nekünk nemcsak az eredeti keresztény-római anyagot kellett magunkba olvasztani, hanem azokat a germán elmeket is, melyekkel addigra, mikor mi felvettük, nyugaton ötvöződött. A folyamat azonban ugyanaz volt.

Az új szintézisben természetesen módosulnia kellett a régi szel-

lemnek és ezt a módosítást Szent István tudatosan hajtotta végre. Hún családi hagyományaira ráértékezte a keresztény király isteni küldetésének elméletét; Attila unokájának természetesen uralmi jogán épülő államának eszméjét megtöltötte azzal a tartalommal, melyet a szentistváni birodalmi gondolatként ismerünk az „Intelmek“-ből. Az új, nyugati-keresztény világnézet is az ősi jogokat és hivatást igazolja, királyét és nemzetét egyaránt. Különösen egy ponton válik rendkívül jelentőssé a keleti és nyugati szintézis. A „soknyelvű ország“ gondolata ez. Az ősi és az új csodálatosan hangzik itt egybe. A hódító keleti nomád nemzetfeletti, az alattvalók nemzeti kultúráját érintetlenül hagyó türelmes uralmi rendszere egyesül első királyunk államformáló eszméjében a keresztény univerzalizmus birodalmi gondolatával. Hatása nemzetünk sorsára mérhetetlen. Bennünket legközvetlenebbül tárgyunk kapcsán az érdekelhet, hogy ez a gondolat a magyar nemzet-fogalom tiszta szellemi értelmezését szabta meg örök időkre. A magyar mindig nemzetiségi ország volt, lakói eredetre és nyelvre különbözök, de a magyar „natio“ sem fajhoz, sem nyelvhez nincsen kötve. Ősidők óta tagja mindenki, ki, mivel arra érdemes, Árpád népe közé felvettett, s a királyság uralma, Árpád unokájának jogára alatt él. A magyar nemzet ime elejétől fogva szellemi-akarat, nem pedig materiális-természeti közösség és egység akar lenni. A nemzethez tartozás akaratán és a nemzeti célok szolgálatán kívül soha semmit nem kívánt fiaitól, nem kívánta semmi sajátosságuk, nyelvük, kultúrájuk, még szervezetük feladását sem, nem, még a legszenvedélyesebb nacionalizmus időszakában sem. Erről a nemzet igazi reprezentánsainak minden tette és szava tanúskodik. Bízást mondhatjuk, hogy akik más magatartást tanúsítottak, nem a magyarság valódi, ősi szellemét fejezték ki, s amikor egy szerencsétlen percben elhangzott, hogy „nyelvében él a nemzet!“, hasonlóképen az ősi magyar nemzetfogalom homályosodott el. Ez az ősi nemzetfogalom alakította ki a magyar államot is, mely mindenkor a tolerancia mintaképe volt. Aki nem ebben a szellemben szolgált, hűtlen és kártékony szolga volt. Kedvező politikai viszonyok között ez a szentistváni birodalmi gondolat arra is alkalmas lett volna, hogy Európa e keleti szélén összeverődött törmelék-népeknek szilárd, békés és hatalmas egységet adjon, erőt befelé és kifelé egyaránt, s így egész földrészünk sorsát kedvezően befolyásolja. Ez a kedvező befolyás még hatalmasabbnak látszik, ha arra gondolunk, hogy a modern nacionalizmus sem úgy fejlődött volna, amint fejlődött, ha itt van egy nagy, erős, nyugalomban élő „soknyelvű“ nemzet és birodalma, mely eleven tiltakozás a fajhoz, nyelvhez, közös eredethez kötött natiofogalom egyoldalúsága, szűkkörűsége ellen. A végzet megakadályozta, hogy a gondolat megvalósítása tartósan véghezvitessék, noha nem egyszer úgy látszott már, hogy a kísérletet siker koronázza. De az eszme, a magyar nemzetfogalom érintetlenül fennmaradt, s mai viszonyaink közt egyenesen egzisztenciális politikai

érdek is, a szellemi imperativus mellett, hogy szent királyunk örökségét a mai vérhez és fajhoz fűződő naturalista áramlat el ne veszejtse.

A nyugatvá és kereszténnyé vált magyar szellemen az „úr“ nomád eszméje is átalakul, de „ur“-at jelent továbbra is. A magatartás szilárdságában azt az erőt érezzük, mely csak az ősi-ségből táplálkozhat, de új az irány, amerre fordul. Szemünk előtt minden friss képet ölt, de bárhol nyúlunk hozzá, az ősi alapok keménységét tapintja ujjunk. Az uralkodócsalád historikusa átfesti a hagyományt; előadásában Álmos pogány létére a Szentlélek ajándékát nyeri, szintúgy a törzsek fejei. De él tovább a hagyomány, s él tovább az uralkodás jogának, a hatalom értékének középpontisága, ha immár a keresztény eszmekörben is. A nemzet értékrendszere egy magasabb szintre helyeztetik, de a maga épségében: az ősi anyag most jelentését a keresztény misszió eszméjétől nyeri, s ezzel fejlődik tovább alkata. A nomád harcos lovaggá válik. De nem német vagy francia lovaggá, hanem magyar vitézzé, kinek jogait, személyi méltóságát már keresztény tanok és nyugati jogrendszerek is biztosítanak, de ő mégis a vérszerződés hagyományának pontjaiba foglalja őket. A magyar nemzet tagja, a nemes nem hűbéres, ki királya kegyelméből éli szabadságát, hanem ősi jogon, mint Árpád-Attila népe. S e magyar úr életformája oly vonzó, hogy az idegenből ideszakadt európai lovagok sietve veszik fel. Később azok is az ősi jogra hivatkoznak, kik csak utóbb vétettek fel a nemzet tagjai közé, a király kegyéből.

Iedáljának kialakulása is személyhez fűződik, Szent Lászlóhoz, kinek személyében szittyá harcos és keresztény lovag, hős vezér és szent király forrt eggyé. S az ő udvarában jön létre az a *Gesta Ungarorum*, mely első írott dokumentuma a magyar szellem történet-szemléletének, öntudatos szembenezésének sorsával, s mely eddigi ábrázolásunk forrása volt. E szembenezés, önismeret fejlődésének újabb állomása aztán megint írás: IV. Béla levele a pápához. Ez a királyi panasz hivatkozik először arra, hogy Magyarország a kereszténység védelmezője a keleti pogányság ellen, s mutat rá arra is, hogy a hálátlan Nyugat magárahagyja e szerepében. Ez a gondolat lesz a magyar szellem középponti elvévé, hivatástudatává, egyre fokozódó erővel, amint később a török hatalom előnyomulása fenyegeti országát, „a kereszténység védőbástyáját“, s ez marad a Mohács utáni idők küzdelmei alatt is. A magyar keresztény vitéz tehát még külön feladatot is kap, mely egyedül az övé az egész kereszténységben. Így rétegeződik tovább a nomád harcos öröksége.

A legfőbb erény ebben az értékrendszerben is a hadi kiválóság marad, de immár azért, mert ez teszi a magyart képpessé magasztos hivatása beltöltésére. Új alapot ad ez érdemeinek, szabadságjogainak is, melyekre fokozódó féltékenységgel vigyáz, egyre többféle szállal és vonatkozással rögzítve őket szellemének egész alkatába. Természetes urait, az Árpádokat elveszítve, ősi öröksége, a függet-

lenség, az egyéni szuverénítás mindennél többre értékelése, nem lel többé egyenlő rangú ellensúlyra. Ősi individualizmusa, mérhetetlen „úri“ önérzete, uralomvágya mintegy elemeire bontotta a nemzetet ismét. A hasonlóképen ősi, megszentelt egybefogó kéz sírba hanyatlott, s ettől kezdve a választott király és népe közt rendszerint nyílt küzdelemben dőlt el, hogy alakul a viszony. Ez az „ellenzékliség“ aztán később, mikor idegen királyok valóban nemzetiségét fenyegették, ugyanakkor, midőn a török pusztá létét veszélyeztette már, abba a jogi formalizmusba kapaszkodik, melyet a nacionalizmus hajnalán Werbőczy rögzített meg művében, s egy végzetes órán, mikor az idegen királyi ház a hűség utolsó illuzióit is megcsúfolja, megszületik hosszú évszázadok magyar ideálja, a „szabadsághős“, melyet Bocskaytól Kossuthig sokféle személyiség alakított ki, s színeztet újra. A szabadság, melynek „ittén hordozák véres zászlóit“, a magyar szellemiség egyik fókuszává válik. Nemzetisége első eleme hajlandóvá teszi eszméjének értékelésére, de viszonyai meg egyenest rákényszerítik, hogy talán elsőnek élje át becsét teljes mélységében egész Európában. Az eszme tartalma a századokon át igen különbözőképpen értelmeztetik, gyakran pusztá jelszová homályosul, nem egyszer silány indulatok leplévé is sötétedik, de a nemzet egyre növekvő szívóssággal, fanatizmussal és elkeseredéssel ragaszkodik hozzá, s oly csodálatos önfeláldozással szolgálja, mint aki tudja, hogy pusztá léte függ tőle. Vállal mindent, kész mindent odavetni érte, s ez a hősiesség oly ragyogó és változatos alakokban gyűl ki, mint a bujdosó Rákóczi vagy a passzív rezisztenciát diktáló Deák.

A szabadsághős ideálja azonban már egy későbbi korszak szülte. Előbb még ott van az a réteg is, melyet a renaissance rakott le, Nagy Lajostól Mátyásig és humanistáig. Ennek az időszaknak a fejlődése igen bonyolult, sokrétű. Itt éri el teljét a lovagi ideál, — Nagy Lajos példaképe Szent László, — itt szilárdul meg a védőbástya-gondolat, de itt folyik le az a fejlődés is, az individualizmus és „ellenzékliség“ jegyében, az oligarchizmus formájában, melyről fentebb szóltunk. Bizonytal szerepet játszik itt a renaissance individualizmusa és személyiség-kultusza is, amint az egyéni szuverénítás ösztönével és a nomád harcos örökségeként élő méltóságigénnyel találkozott. Nem lehetett hatástalan az ország nagyhatalmi állása sem, bár a nemzeti büszkeség igazi forrása még ekkor is a származás előkelősége, Attila öröksége. Ekkor illeszkedik a magyar értékrendszerbe a szellemi tevékenység, tudomány, művészet, nagyobb becsülete is, s az esztétikusabb életszemlélet. Az úr és harcos legfőbb értékelése azonban oly mélyen gyökerezik szellemében, hogy a kontemplatív élet értékei még csak közelébe sem jutnak szellemének középpontjának; merőben díszekként és eszközökként tekintetnek. Az úr méltó foglalkozása a harc és a közügyek intézése. A magyar ősi, természetes politikai érzelme hagyományos magasztalásának megvannak a jogos alapjai, bárha a politikai tisztánlátást nem egy-

szer, s éppen végzetes órákban elhomályosították az „úri“ szellemiség egyéb tartozékai. A nemzeti szellem első mozdulatai mindenestre politikai bölcseségről tanúskodtak, mind a vezérválasztás, mind Géza és István államalkotása tényében. Az Árpádok alatt a király gondja voltak a *rei publicae*, de az uralom gyakorlásában az egész nemzet tanúságot tehetett politikai magatartásáról ekkor is, s később még inkább. Az Árpádok kihalása után a királyokkal való egyensúlyjáték volt a politika. Igazi jelentőségét azonban Mohács után érte el, amikor a nemzet pusztá léte megmentésének feladata jutott osztályrészéül és nem csoda, hogy ettől kezdve a nemzet értékrendszerének generális iránymutatójává vált a harcos ideálja melletti. A harcos politikus a magyar politikus típusává lett, s ez a harcos jelleg, ha leplezetten is, nem hiányzik lényegileg a magyar államférfi diplomatikusabb, ravaszabb, egyezkedőbb válfajából sem.

Az a fejlődés, mely az Árpádház kihalása és Mohács között a nemzet szellemében lefolyt, természetesen az egyetemes európai fejlődés szövedékében folyt le, s az egyezések világosan felismerhetők. De világosan felismerhető sajátos magyar jellege is, most is, mint korábban és később is. Ez a szellem mindig megőrizte ősi hagyományait, azoktól nem megszabadulni, hanem őket az európaival és újjal szintézisbe hozni törekedett, s ezzel biztosította egyéniségét.

A nemzet életének legnagyobb katasztrófája Mohács volt. Négy évszázad gyászszavai nem voltak elegendők arra, hogy egész borzalmasságát kifejezzék. Az eddigi rétegek beszakadtak, összetörtek, s ebben az állapotban váltak új alapréteggé. Erről sohasem szabad elfeledkeznünk, ha nemzetiségünk alkatát vizsgáljuk. Mohács olyan törés nemzetünk életében, melyhez hasonlót kevés nemzet élt át. Egyszerre bukott le a hatalom csúcsáról. Önértetét olyan súlyos sebzés érte, mely szellemének egész hangulatát, az addigi biztonság, büszke derűt s vele magatartását is szükségszerűen átalakította. A Mohács utáni magyar egészen más szemmel néz a világba, mint a Mohács előtti. A strukturális vizsgálat kérdése éppen az, hogyan alakult a szörnyű csapás és az azóta meg nem szűnő nyomás alatt az ősi alkat.

A veszedelmet egyébként a hatalom akkori birtokosainak bűnös könnyelműsége, felelőtlensége, önzése idézte fel, egy szóval az, hogy akiknek kezében az ország erőforrásai voltak, nem voltak a nemzet tagjai, nem élt bennük a nemzet fenntartásának akarata. Igen sok közülök csakugyan külföldi volt, s azok is maradtak szívükben; sem érzéseik, sem érdekeik nem fűződtek az ország megmaradásához. Hűségesebb hazafiak azonban a magyar-számazású országnagyok sem igen voltak. S ez az egész áldatlan állapot nyilván szorosan összefügg azzal a fentebb vázolt viszony-nyal, melybe az Árpádok kihalta után a nemzet és a korona került. A válaszott királynak, ha hatalmát meg akarta erősíteni, s nem érte be a korona pusztá viselésével, le kellett törnie az urak hatal-

mát, kik a trónra emelték, de a maguk szuverénitását biztosítani akarták vele szemben. Ebben a törekvésben a legcélravezetőbb eszköz az volt, hogy a király új arisztokráciát teremtett, mely mindent neki köszönhetett, s így híven szolgálta. Ezek az alólról felkerült *homo novusok* azonban ritkán tudnak legott a nemzet valódi tagjaivá válni, s azzal önmagukat, érdekeiket érdekeivel azonosítani. Ha meg éppen külföldi származásúak voltak, egyenest le is nézték a különös, idegen magyarságot, s megvetették érdekeit. Ezért nőtt nagyra aztán az idegengyűlölet, melynek alapja kétségtelenül megvolt már magában az eredeti nemzeti büszkeségben, s táplálékot nyert a krisztianizálás első éveiben, mikor a nyugati keresztény vendégek a politikai cél érdekében előnyöket nyertek. De az Árpádok s közvetlen utódaik alatt még nagy kitüntetésszámba ment nemzetünk tagjai sorába tartozni, a magyar úr életformája oly vonzó volt, hogy az idegenek siettek felvenni, beleolvadni a „natio“-ba, s így ez az ellenszenv és tiltakozás nem mérgesedhetett el annyira, hogy magát a nemzet szellemét jelentősebben alakítsa. A Mohács előtti évtizedekben fokozódott odáig a helyzet a *homo novusok* és idegenek lelkiismeretlen, csak önérdéküket tekintő, az ország sorsát a leghitványabb cinizmussal kezelő magatartása folytán, hogy magát a nemzeti szellemet is tartósan, talán örökre eltorzította. A nemzet hű fiai hasztalan látták a közelgő veszélyt és hasztalan vállalták volna az elhárítás feladatát, az eszközök nem az ő kezükben voltak. És úgy látszik, ekkor alakul ki a tehetetlen hű magyar keserű képe, a resignáció, melankólia, méltatlankodás és bösz átkozódás megtestesítője, kinek tehetetlenül kell néznie, „mint vesztek el az urak az országot“. Ehez járul a kikerülhetetlen balsors képzele is, s ez a végső reménytelenség érik aztán hosszú fejlődés után klasszikussá Ady költészetében.

A védőbástya-képzet még másfél évszázadig él, de míg a Hunyadiak korában az erős vitéz magabiztos büszkeségével hordta a magyar, most leteperve küzd utolsó erejével, kétségbeesetten és keserűen látva, hogy a hálátlan Nyugat magára hagyta életlálal harcában, mellyel pedig őt is védi. De ekkor kél életre merőben új vonásként az újjáéledő vallásosság büntudata, mely a nagy veszedelemben isteni büntetést lát, párosulva a Gondviselésbe vetett hittel, hogy választott népét nem hagyja elveszni. Sőt az unoka megalkotja époszában, a Szigeti Veszedelemben, annak a hű magyarnak alakját is, ki halálával óhajta megváltani a nemzetet. Ugyancsak Zrínyi az is, ki igyekszik fenntartani a nemzet önértetét és magabizását, szembenézvén magárahagyatottságával. De az ő példája is mutatja, hogy az üldözöttség érzése oly erősen beleivódik lassanként a magyarság szellemébe, hogy az egész későbbi fejlődés vizsgálatánál egyik főirányként kell a részletes kutatásnak nyomon kísérni. Együttal nyomon kell kísérni természetesen, a rétegezés részletes analizisével, azt is, hogyan viselkedik a középkori örökségként maradt büszkeség az új viszonyok között. Mert két dolog kiírthatatlanul

tovább él a nemzet tudatában a leggonoszabb viszonyok közt is: páratlan katonai kiválóságának és hasonlíthatatlan előkelőségének mélységes meggyőződése. Amíg önérzetét semmi sérelem nem érte, s biztonságérzete is csorbíthatlan volt, büszkesége is ép, egészséges, természetes, harmónikusan mérsékelt maradt; most azonban keserű, dacos göggé torzul ez is. S nem ritkán az alacsonyabbrendűségi érzés tünetei is fellépnek, a bizalmatlan elzárkózással együtt. Pedig mi sem áll távolabb az ősi, Mohács előtti magyartól, Árpád-Attila büszke népétől, mint kesergő, tehetetlenül vergődő békételesség, az elnyomott Petur bán szerepe. S ha a nemzet legjobbjait tekintjük, nem is nézhetjük ezt szelleme lényegének sem akkor, sem később, mert e legjobbakból sohasem veszett ki a büszke nyíltság, az önnön erejének, képességeinek öntudata, a nagy dolgokra hivatottság mélységes hite. A nemzet nagy ostromozói éppen a kishitűség, alacsonylelkűség, s a belőlük származó bűnök ellen emelték fel mindig szavukat, s a nemzetet erői megfeszítésére, hősieks küzdelemre, méltó helyének kivívására bátorították; bűneit, fogyatkozásait keserűen és szenvedélyesen ostromozták, de soha egy pillanatig sem hitték és állították lényegéhez tartozóknak, tehát levethetetleneknek. A nemzet sohasem vesztette el megválthatóságába vetett hitét.

Sőt, a magárahagyatottság szakadatlan tapasztalása a legnagyobb szorongatás idején még izmosította szellemének egy ősi vonását, az autonómia szokatlanul erős hajlamát. Szinte minden egyes nemzettag a maga erejére volt utalva. Az idegen udvar által birtokolt államhatalom egyenest ellenségesen állott a nemzettel szemben. Egyén és nemzet léte minden pillanatban kockán forgott, s fiai bátor és okos kezdeményezésétől függött: mindez az ősi individualizmus ösztönét az autonómia erkölcsi és politikai elvévé formálta. Az egyéni felelősségvállalás és a vállalkozás bátorsága éppen úgy benne gyökerezik a nemzeti szellemenben, mint a híres magyar széthúzás, visszavonás, mely ugyancsak az autonómia, bár természetlen, fattyúhajtása. S itt kell rámutatni a vállalkozó bátorság másik zabolátlan megnyilvánulására, a céltalan, oktalan „virtuskodásra“, mely bármily kevésbé tiszteletreméltó is, de a képzelet bőségéből és az erő túlláradásából táplálkozik. Még akkor is, ha talán az elhagyatottságból fakadó haszontalanság, szükségtelesség, céltalanság érzetének keserűsége a dacos nekibúsulás, a közvetlen motívum. S végül, az autonómiáról szólva, ne hagyjuk említés nélkül azt a feltűnő tényt sem, hogy a magyar filozófiai gondolkodást is a szellemi és erkölcsi autonómia eszméje rögzítette rendszerekké. Az autonómia eszméje bizonyos középontja az európai szellem strukturájának is, de hogy a magyar zászlaja alá szegődött, abban az utánpótlásnak semmi szerepe nincs; szelleme legmélyéről fakadó és történeti élményei által fejlesztett ösztönzések irányították útján, mely Attila és Árpád népét a Nyugat kebelére vezette.

S itt mostmár talán feltehetjük azt a kérdést is, hogyan határozta meg a nemzet szelleme a nemzet sorsát.

Attila örökét keresve, elfoglalva ezt az országot, ezt a földrajzi tájat, majd a keresztény Európa közösségébe lépve, rászakadt mindaz, ami egy európai nemzetre e helyen ki volt mérve: e helyhez Nyugat védőbástyájának szerepe volt kötve. Európát és vallását teljes lélekkel vállalta és soha többé nem vágyott kelet felé, de szellemében szükségszerűen megőrizte a keleti alapréteget. Ennek a következménye volt mindenekelőtt az, hogy ősi uralkodóháza kihalt. A lovas nomádok uralmi rendszerében ugyanis nincs szabályozva a családon belől az utódlás rendje, így szabad verseny nyílt a családtagok között, melyben fegyver, gyakran orgyilok dönt, s az Árpádok is mihamar kiirtották egymást. A természetes uralkodóház kihalásának és az egyéni szuverénítás ama szerfelett nagyra értékelésének, melyre többször rámutattunk, következménye aztán a nemzet és állama kedvezőtlen belső alakulása, az államhatalom laza és bizonytalan volta, ez pedig oka lett külső gyengeségének. Annál szomorúbb erre gondolni, mert ősi, keleti uralmi rendszerében eleve megvolt az erős központi kormányzat alapja, melyet rajta kívül valamennyi nyugati nemzet nélkülözött. Ha tehát az Árpádok nem halnak ki, évszázadokkal előbb megvannak azok a keretek, melyeket Nyugaton a fejedelmi abszolútizmusnak a nemzeti fejlődés érdekében hosszú harcokkal, erőszakkal kellett létrehozni. Arra is rámutattunk már, hogy a szabadon választott új király mindig pártkirály volt, kitől koronája fejében hálát vártak; ha tehát lélekben is uralkodó volt, s valósággal uralkodni akart, igyekeznie kellett megszabadulni a nagyuraktól, kik trónra segítették, vagyis, ha ideje volt rá, rendszerint kicserélte az egész arisztokráciát. Királyaink alulról vagy kívülről emeltek fel embereket, kik nekik voltak hálával elkötelezve, mégpedig olyanokat, kik, jellemüknél fogva is, kész szolgálói lettek. E *homo novusok* nem voltak a nemzet valódi tagjai, s nem is válták azzá; nem érezték a felelősséget érte, csak a maguk egyéni érdekét tekintették, kezeik közt széthullott a nemzeti közösség. A politikai hatalom urai nem mindig a nemzet fenntartói, „jobbjai”. Szomorú példái ezek annak az elméleti képnek, melyet fentebb a kollektív-objektív szellem és az individuum viszonyáról adtunk.

Nemzetünk sorsára nézve döntő fontosságú az is, hogy a magyar szellem szintézisének keleti rétege idézte fel azt az idegenséget, melyet nem tudott leküzdeni — valljuk meg, nem is küzdhetett le — önmaga és Európa között. Európai lett. De másként volt európai, mint a többi európai nemzetek, minthogy szellemének első alaprétege szükségszerűen más volt, mint a többieké. A lovas nomád magyar egészen más kultúrkör szellemével lépett Európába, mint a gyalogos földműves germán-román. Így aztán kölcsönösen lenézték egymást, a középkori primitív idegengyűlölet korában éppen úgy, mint később a nacionalizmus kifejlődésével beköszöntő újkori politikai viszonyok közepett. Hogy a két fél közül melyiket terheli a nagyobb felelősség, a részletes vizsgálat döntheti csak el,

— bár a helyzeten ez már mitsem változtat. Kétségtelen, hogy az első évszázad kalandozásai nem szülhettek jó vért. Ám a nemzet sietett jóvátenni őket. Azt a benyomást a részletesen feltárt adatok is igazolni fogják, hogy nemzetünk igazi képviselői személyében — kezdve még Géza fejedelemmel — mindig tanítómestereiként tekintette és tisztelte a Nyugatot, s fiaihoz megható bizalommal és a barátság őszinte vágyával közeledett. Törénelmünk pedig nem egy esetét jegyezte fel e bizalom és vágy keserű megcsúfolásának és csalódásának. Ez a visszautasítás, mely legközelebbi szomszédaink részéről gyűlölködő és megsemmisítő szándékú támadássá fokozódott, természetesen keltette fel az elszigeteltség tudatát és helyezte a nemzet szellemében származása előkelőségének önérzete és az európaiság mélységes akarata mellé. Ezeknek az elemeknek a szintézise a különbözőség büszkeségének egy különös fájában jelentkező magatartás lett, melyből sohasem hiányzik a méltatlan bánásmód, a reménytelen szerelem bánata, az a magatartás, melyért az idegen a pillanatnyi barátság idején a „nemes magyar nemzetet“ emlegeti, a történelem rossz óráiban pedig a „rebellis fajzatot“. Úgy látszik, a nacionalizmus végzetes vaksága lehetetlenné teszi, hogy a nemzetek megértsék egymás sajátos individualizmusát és így megértsék azt is, hogy a magyarság sem irthatja ki szellemének alaprétégét, melynek immár régesrégen csak eredetében van köze Kelethez: a rárakott rétegek szintézisében az is nyugatiság, ha éppen egy sajátos nyugatiság elemévé vált, mert a nemzet szellemi alkata egészének középponti jelentése minden ízében a nyugati kultúra értékrendszerére irányul. S talán a letragikusabb, még pedig egész Európa életére nézve, hogy szellemének ősi alaprétégében szűnnyadó ama politikai lehetőségeket nem ismerték fel, melyre Szt. István birodalmi gondolatával kapcsolatban mutattunk rá. Ez az ősi meg nemértés, idegenség mindkét félben egy csomó kölcsönös reakciót váltott ki, s nemzetünk történetének döntő meghatározójává vált. Így vezeti a szellem a sors útjait.

Ez a végzetes helyzete az oka annak is, hogy a magyar szellem vizsgálatánál minduntalan politikai magatartása ötlük szemünkbe és sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk e vizsgálatokban a politikumnak, mint bármely más nemzettel kapcsolatban. Döntő jelentőségű, hogy uralkodói is idegenek voltak négy száz legsúlyosabb esztendejében, kik nem érezték nemzeti megmaradását életszükségnek. Idegenek voltak királyai az abszolút monarchia általános európai korszakában is, s így ősi szabadságakaratának, mely erőteljesebb, mint bárkié, nemcsak egyszerűen az uralkodói abszolútizmus ellen kellett küzdenie, mint Európa többi nemzeteinek, hanem egy idegen, nemzetiségét is fenyegető abszolútizmus, sőt később gyarmatosító imperiálizmus ellen, míg Európa többi nemzetei felett oly nemzeti uralkodók parancsoltak, kik abszolútizmusukkal magát a nemzeti szellemet nem veszélyeztették, sőt megerősítették és éppen az ő védnökségük alatt bontották teljes

virágzássá a nemzetek gondolkodói és művészei. A magyar nemzet hű fiai ezzel szemben kénytelenek voltak elsősorban politikusok, „szabadsághősök“ lenni, akár fegyverrel álltak szemben a koronával, akár udvarában igyekeztek diplomatikus módon örködni nemzetük léte felett. Kétségtelen, hogy a magyar szellem, amint ősi rétegeivel megalapoztatott, már eleve nem kedvezett annak az életformának, melyet polgárinak nevezünk, s mely fokozatosan Európa egész műveltségének formájává vált. A magyar ideál szinte máig a politikus-harcos nemesi életforma maradt. De ennek nemcsak ősi szellemisége, hanem története, sorsa is oka, mit viszont szelleme hívott ki, amint e szellem és sors viszonyát is vázolni próbáltuk. Nálunk még a városok polgári rendű lakosaitól is katonai erényeket követeltek az idők; hogy engedték volna hát polgárosodni a nemzet fenntartására elsősorban hivatott rendeket! A nemzet elemi önfenntartási problémája állott élete középpontjában, s szükség-szerűen ez alakította szellemét mindaddig, míg végre a török nyomás lepattant róla. De ekkor már maga is a végső kimerültségben roskadt össze, miután még utolsó erőivel II. Rákóczi Ferenc, a Fejedelemlény ragyogó alakját hozta létre, kiben az egész addigi fejlődésűs szintézissé érett, s ki példájával és szellemisége továbbélő eleven erejével a későbbi fejlődést is megtermékenyítette. A legenda természetesen szkematizálta és egyoldalúvá tette alakját, de gazdag, mély és tiszta személyisége a maga teljességében és igazi valóságában egyike a magyar szellem nagy erőközpontjainak, melyeknek elemzése valóban közelebb visz megismeréséhez. Alakja azért is példaszerű, mert megmutatja, mint kényszerítették a viszonyok az alapjában kontemplatív hajlamú magyar szellemeket is a harcoss-politikus életformájára.

A Rákóczi-szabadságharc után elült a két százados szünettelen vihar. De amikor az enyészeti szélre sodort nemzet a XVIII. század jótékony szélesendje után új erőre kapva a szellem magasabb és tisztább síkjain az esztétikum és teória irányába készült gyarapítani magát, ismét csak abba az ellenséges hatalomba ütközött, mint korábban, abba, mely nem önnön szellemének államiságát jelentette, hanem az idegen, elutasító és megsemmisítésére törő Európát képviselte. S mindez a nacionalizmus legforróbb delén! Kénytelen volt ismét csak a politikumot erősíteni meg értékrendszere középpontjában. Egy századra megint függetlensége vált a nemzet legnagyobb gondjává, s a gyökeresen átalakuló, polgárivá váló Európában régi eszményeit kénytelen tovább őriznie, ha átszínezve is. Szerencsétlen állami viszonyai állták útját annak is, hogy a nemzet társadalmi és gazdasági felfogása egészségesen fejlődjön a korrallal. A rendiség és a hozzá fűződő autonóm mozzanatok sokáig egyedüli biztosítékai voltak a nemzeti létnek. Ez is egyik oka, hogy nemzeti életformájának oly soká őrizte arisztokratikus jellegét.

A századforduló azonban mégiscsak döntően új elemeket sodort a korábbi rétegekre, s nemzetünk szellemi fejlődésének egyik

legfontosabb szakaszává vált. Élesen megkülönböztethető réteg ez is, mely nagymértékben átalakította a magyar szellem egész struktúráját. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük, a századok kavargásában egyre tisztábban felismerhetünk egy mélyről fakadó, folyton erősbbödő s öntudatosuló tendenciát, mely az első király kancelláriájából kiindulva, Mátyás udvarán, klastromok és református prédikátorok otthonain, Bethlen Gábor Erdélyén, Pázmány egyetemén, Zrínyi várkastélyán, Rákóczi rodostói házában és sok-sok más állomáson keresztül a magyar nemesi gárda bécsi kaszárnyája, egy felvidéki nemesi udvarház és egy hányatott életű gróf íróasztala felé tart. A magyar történet egyik korszaka sem bővelkedett annyira kiváló elmékben, mint ez. Valóságos csoda, hogyan teremtettek évek alatt egy szellemi valósággal is bíró országot a nemrég még a pusztá rögzített letarolt, elnéptelenedett tájakon. Alig van történelmi jelenség, mely az egyén, a szubjektív szellem kizárólagos és csaknem feltétel nélküli teremtő erejét jobban bizonyítaná. De még a szellem e nagyszerű népe között is három név magaslik ki, mint kiknek alkotó tevékenysége leginkább döntően alakította nemzeti szellemünk alkatát: Bessenyei, Kazinczy és Széchenyi. Valódi szintézis volt az ő életművük. Bennük olvadt legteljesebb szintézisbe az életteljes, nem merev és a múlt meddő imádatában kimerülő hagyomány a fejlődés irányában felismert új feladatok megértésével, s ők alakították ki a modern magyar szellemi magatartás alapjait, úgy-hogy az egyben továbblépés mind a magyarság lényegének kifejtésében, mind az általános humanum tisztasága és teljessége felé emelkedésben. Aligha élt határaink közt még valaki, aki oly mélyen — mint e három férfiú — át lett volna hatva attól a meggyőződéstől, hogy a nemzetiség csak úgy nyer igazolást és érvényt, ha kiállja a szembesítést az emberiség eszméjével, s kiből ez a meggyőződés oly világos öntudatra emelkedett volna, mint öbennük. Az európai kultúra eddig alighanem legdicsőségesebb korszakának három rétegét olvasztották nemzetünk szellemének alapjaiba, a felvilágosodás, klasszicizmus és romantika humanizmusát. Csábító az alkalom, hogy szkematizáljunk, dús tartalmakat egy-egy fogalomba kössünk, s azt mondjuk, hogy tevékenységük eredményeként igazodik a magyar szellem struktúrája végképen az abszolút szellem struktúrája szerint, s válik tartópillérévé, kerül középpontjába a három tiszta szellemi érték, a ráció, esztétikum és religiózus etikum, a józan ész, a szépség rajongása és a felelősségteljes tevékenység. E szellemi funkciók természetesen sajátos, a hagyományból táplálkozó magyar tartalommal telítődnek, s vonzó feladat volna annak a nyomon kísérése is, hogyan fejlődött át az új szintézisbe a magyar szellem addigi struktúrája; hogyan emelkedett a nomád harcos úr méltóságérzete a humanista személyiség-méltóságig, a primitív függetlenségösztön a szellemi szabadság-eszméig, a harcos bátorság a belső hősiességig, a kaland és korlátatlanság vágya az erőt is meghaladó feladatok nemes vállalásáig, a rezignáció a bölcsességig, a

törzsi hűség az egyetemes emberi felelősségig, s mindez úgy, hogy semmi sem vész el a nemzeti hagyományos magatartásból, — hogy csak néhány tendenciát említsünk. E feladat azonban meghaladná vállalkozásunk kereteit, sőt egyelőre lehetőségeit is; a részletkutatások hijján lépten-nyomon sötétbe tévednénk. Csak a rétegek körvonalainak keresgélésére vállalkozhatunk.

S még ez a szerény vállalkozás is annál kockázatosabb, minél közelebb jövünk a jelenhez. A folyók és tengerek lerakják üledéküket, s e főveny lassan geológiai rétegekké szilárdul; metszet készíthető róluk, struktúrájuk vonalai megfigyelhetők, közettani, ásványtani, kémiai vizsgálat végezhető rajtuk; de ki tudná megmondani az élő, hullámzó, kavargó tengerről, mely még itt zúg köröttünk, milyen rétegződésben fogja lerakni egykor mindazt, ami feloldva örvénylik áradatában? Álljunk meg tehát az utolsó száz év küszöbén. Mindössze annyit jegyezzünk meg záradéku, hogy az ú. n. reform-korszakot követő hullám, amely az irodalomban a népi-nemzeti irányt, a politikában pedig Kossuth tevékenységét jelenti elsősorban, megkísérelte a magyar nép egészének, a legalsó osztályoknak az átitatását is a századforduló nagy eredményeivel és eszményeivel, s így a nemzet körét igyekezett kiterjeszteni. Ebben a tekintetben kétségtelenül sokat tett. De a cél érdekében szükségszerűen le kellett szállítani a szellemi magatartás igényeinek színvonalát arról az arisztokratikus magasságról, melyre a korábbi évtizedek emelték. Amennyit gyarapodott a nemzeti közösség extenzitásban, annyit veszített a nemzeti szellem intenzitásban. A nemzetiség eszménye, a magyar ember ideálja sokat tágult a demokratikus általánosság tekintetében, követése szerényebb szellemi erőkkal, műveltséggel és erkölcsi erőfeszítéssel is lehetővé vált, de ezzel együtt járt humanista univerzalizmusának szűkülése. E szűkülés és gazdagodás bekövetkezett a nemzeti szellem kulturális tartalmában is, amikor a népi-nemzeti irány felemelte és beolvasztotta a népi kultúrát a magas kultúrába. Ezzel individualitása sok sajátos vonással gazdagodott, de egyben élesebben körül is határolta magát.

Mindezekben az összefüggő jelenségekben súlyos probléma és a nemzet reális és ideális létére nézve egyaránt igen komoly jelentőségű dilemma fakadt fel, mely meghatározza az egész XIX. század szellemi alakulását és a századforduló harcait, s ma talán égetőbb, mint valaha. Abban, hogy a cél a nép egészségének felemelése a nemzet körébe, senkinek sem lehet kételkedni, de abban sem, hogy a nemzeti szellemnek, a nemzeti ideálnak egyre felfele, a legmagasabb normáig kell emelkednie. A valódi demokrácia a démosz arisztokratizálódását jelenti. A népi ethnikumot és kultúráját is drága kincsünknek kell tartanunk, de megőrzése nem járhat együtt európaiságunk, humanista univerzalizmusunk csorbulásával, mert minden szellemi törekvés, egyáltalában a szellem s így a nemzeti szellem célja is ennek kiteljesítése. Felfogásunk szerint, melyet a bevezetőben igazolni igyekeztünk, a nemzeti szellem őrzője az indi-

viduális alkotásokhoz és életpéldákhoz fűződő történelmi hagyomány, nem pedig az ethnikum, a magas kultúrában él az igazi nemzet, nem a mélyben, egyénekben, nem a tömegben; de azt is tudjuk, hogy a szellem alászáll és sok minden megőriztetik belőle a mélyben is, s az termékeny talaj marad akkor is, midőn a magasban a levegő ritkul, a magas műveltség erői elhalnak, az alkotó egyén nem leli benne a megújulás csíráit. És minden elméleti megfontolástól eltekintve is: a népiség felé fordulás jelensége tényként áll, s multhatatlanul meg kell oldani azt a problémát, melyet a humanizmussal szembehelyezve felad.

A feladat kétségtelenül súlyos, de a megoldási kísérletek máris azzal biztatnak, hogy a nemzet egészséges erői megtalálják a szintézis formáját a népiséggel szemben is. Csak egy fenyegető veszedelemet kerüljön el: nehogy abba a végzetes tévedésbe essék, hogy a népiségben tisztára biológiai — faji — egységet lásson, holott az is kulturális egység, s mint ilyen támasztott igényt az elismertetésre és szintézisre.

Azonban ez, a népiség problémája is, csak múltó jelenség nemzetünk életében, ha föléje emelkedve szemléljük, s távolról sem azonosítható a nemzeti lényeg kérdésével, mint sokan képzelik.

Mielőtt egy nemzet merőben történelmi emlékké nem vált — s talán hihetjük, hogy a mienk még messze van ettől — lehetetlen megmondani, mikor érkezett el lényegének legtisztább kifejtéséhez, szelleme kibontakozásának teljéhez. Ha ugyan abszolút értelemben bármikor is beszélhetünk erről. Mert az emberi egyénről valóban elmondhatjuk, hogy személyisége kiteljesedett, lényét maradék nélkül kifejtette. Az individuum egésze képességeiben eleve, megváltoztathatatlanul és átléphetetlenül meg van határozva, életideje is kiszabva, fejlődésének lehetőségei tehát ki vannak mérve. A nemzet azonban az individuumok végtelen sorában él, ideje határtalan, fejlődésének lehetőségei így korlátlanul terjednek egészen az egyetemes humánus határáig. Elméletileg legalább is így van. Elmondhatjuk-e tehát valaha, hogy a nemzet elérkezett legigazibb önmagához? Melyik korszak franciája a legfranciább francia, melyik magyarja a legmagyarabb magyar? Tendencia ugyan bizonynyal van. De a tendenciát lényegében nem az eredet, hanem a cél határozza meg. Mind a szubjektív, mind az objektív szellemet, mind az emberi individuumot, mind az emberi kollektívumot az abszolút szellem normálja, mindnek az a törekvése, hogy annak tiszta értékeit valósítsa meg. A szellem minden formációjában abszolút szellemmé törekszik válni. A nemzet is akkor közelít legbensőbb lényegéhez, akkor igazodik a beteljesülés útjára, mikor az egyetemes humanum eszméjét, a tiszta szellem ideáját emeli önmaga elé. Ezzel individualitását, nemzeti sajátosságát nem vesztheti el, mert a humanum eszméje, a tiszta szellemiség pusztá forma, melyet tartalommal kell megtölteni, kinek-kinek individualitása szerint. Ez az eszme nemcsak hogy nem tiltja, de egyenesen megköveteli, mind a személyi,

mind a nemzeti egyéni sajátosságok kifejlesztését. A nemzeti szellem sajátossága éppen ezzel az eszmével szemben tanúsított magatartásában mutatkozik meg. E magatartás öntudata pedig abban a dicsőséges korszakban bontakozott ki nálunk, melyet Bessenyei, Kazinczy és Széchenyi nevéhez fűztünk. Ebben áll páratlan jelentősége nemzetünk életében, s nem tudjuk magunkat visszatartani az öröm és megnyugvás kifejezésétől, hogy korunk „jobbjai“, a nemzeti szellem mai hordozói, ama száz év előtti törekvések tudatos és eltökélt folytatásában találták meg nemzetünk jövőjének biztosítékát.

S ime, megint a „jobbak“-hoz jutottunk! Előre jeleztük, s vizsgálódásaink igazolták gyanúkat, hogy eredményként nem nyerhettünk gyakorlatilag közvetlenül hasznosítható ismereteket. A norma, a nemzet szellemi fejlődésének célja, ime, túlragyog határain és a tömegekkel operáló politikus mit sem kezdhet vele. Igen, ezt csak a személyiség vállalhatja szelleme zárt egységében. Mindenkinék önmagában kell igazi emberré válni és önmagában kell felemelni a nemzetet is, mert az csak bennünk, az egyesekben él, s mi vagyunk sorsáért felelősek.

Joó Tibor

A magyar nemzeti szellem öntudatosításának modern irodalmából első sorban Prohászka Lajos úttörő könyvét kell említenünk, A vándor és a bujdosó, Budapest, 1936., mely elsőnek vállalkozik a kérdés átfogó kultúrfilozófiai vizsgálatára, s a kérdés tisztázását szolgáló kritikai megjegyzéseket hívott ki. A történelmi alapkutatások már korábban megindultak Szekfü Gyula kezdeményére, s az eddigi eredmények feldolgozva találhatók az általa és Hóman Bálint által írt Magyar Történet kötetekben, melyekhez méltóképpen társul az alapvetésben Horváth János irodalomtörténelme a Magyar Szemle kiadásában. E művek irodalmi összefoglalásaiban a részletmunkák bibliográfiája is fellelhető. Az ősi alapréteg és az európaiság első szintézise kérdésében legtöbbet Deér József, Heidenisches und Chrisliches in der altungarischen Monarchie, Szeged, 1934. c. művéből tanultam, s a későbbi fejlődés szemléletéhez is az ő alapvető tanulmánya segített, A magyar nemzeti öntudat kialakulása, mely e folyóirat lapjain jelent meg 1936-ban. Az ő kutatásainak folytatója Benda Kálmán, A magyar nemzeti hivatástudat története a XV—XVII. században, Budapest, 1937. c. doktori értekezésében. A védőbástya-gondolat s vele a külföld magyarság-szemléletének modern vizsgálata Györy János, A kereszténység védőbástyája, Minerva, 1935. c. tanulmányával indult meg, folytatta két 1937-ben megjelent doktori értekezés, Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben; és Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században.